

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

- Prof. Kaarle Krohn: Soome-Eesti vanast rahvalaulust. (Pooleli.)
- M. J. Eisen: Tartu eestlaste õiguste nõudmised vanematel aastasadadel.
- G. Vilberg: Talutuba kõrvaliste hoonetega XIX aastaja viimasel poolel Saunja külas, Jõeleftme kihelkonnas. (Lõpp.)
- Lilli Suburg: Suburgi perekond. (Pooleli.)
- Toimetusele saadetud kirjandus.
-

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuid on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.**
Hind 150 mk.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 mk.
- J. W. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Woldemar ja Jüri). Hind 50 mk.
- Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III tr.
Hind 35 mk.
- „ „ **Reinuvader-rebane.** VI trükk. Piltidega.
Hind 85 mk.
- „ „ **Kilplased.** IV trükk. Hind 90 mk.
- Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk.
Hind 40 mk.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. Hind 50 mk.
- „ „ **Must kuub.** III trükk. Hind 120 mk.
- Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III tr.
Hind 40 mk.
- Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. Hind 300 mk.
- Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. Hind 100 mk.
- „ „ **Kasuõde.** III trükk. Hind 60 mk.
- Anna Haava: **Luuletused I.** IV trükk. Hind 40 mk.
(Pealadus.)
- Anna Haava: **Meie päevist.** Hind 40 mk. (Pealadus.)

B. Maaailma-kirjastik.

- Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. G. Doré
illustratsioonid. Hind 60 mk.
- G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus
Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 mk.
- Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. H. 60 m.
- Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. Hind 120 mk.
- Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. Hind 120 mk.
- E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlk. Aug. Anni. Hind
175 mk., iluköites 240 mk.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 10

Soome-Eesti vanast rahvalaulust.

III.

2

Kuna „Kalevala“ peaaegu ainult Karjala suguharu lauludest kokku on seatud, tehti sel ajal, kui uurimine ainult „Kalevala“ tekstile võis toetuda, aksiomaatiline järeldus, et need laulud ka kõik on karjalaste luuletatud.

„Kalevala“ vanema redaktsiooni aluseks olid peaaesjalikult Arhangeeli Karjala laulud, mille tõttu ka pea-tähelepanu nende peale pöördus. „Kalevala“ uue redaktsiooni jaoks tarvitas Lönnrot ülestähendusi ka Soome Karjalast, kuid Ingerist ainult põhja- ning idapoolsetest piirkondadest, kus eepiline laul kõige nõrgemana püsis. Hevaa, Soikkola ning Narvusi rikkad leiukohad said tuttavaks alles uue „Kalevala“ ilmumise järel. Sel põhjusel võiski Lönnrot oma eessõnas põlgavalt ütelda, et Ingeris „ka veel mõned „Kalevala“ laulud, kuigi puudulikult, meelde on jäänud“, ning kõige pealt rõhutada Põhja-Karjala laulu piirkondi Impilahti'st Vuokkiniemi'ni, kus olevat „rahvaluule kõige parem ning rikkam kodu“.

Siiski ei olnud ta mitte arvamisel, et laulud koha peal Põhjamaa piiril tekkinud. Lönnrot tahtis näidata, et nad permlaste ajast tekkinud Valge mere kagurannal või piirkonnas, mis sealt Uikujärvi, Oonoga ja Laadoga järveni ulatub. „Need soomlased Arhangeeli Karjalas, kelle juures need laulud aastasadade kestusel on püsinud, näivad vana, rikka, võimsa ning kuulsa Permi rahva otsekohesed järeltulijad olevat.“ Teiste sõnadega, tema arvates pole laulud mitte sisemaal tekkinud, kuhu alles võrdlemisi hilja elama asuti ja kus meile tuttavad laulikud neid alal hoidsid, vaid randadel, kust nende laulikute esiisad sisse rännanud võisid olla.

Ahlquist'i järele ulatus karjalaste laulu-piirkond Valgest merest Põhja laheni, kus vanad kainulased, keda ta karjalaste hulka arvab, samal ajal ajaloolistes allikates esinevad, nagu permlasedki Dviina ääres. Kainulaste abil

võis ta oma oletatud skandinaavia mõju laulude tekki-
misel Arhangeeli karjalaste juures kergemini seletada, kui
Norra meremeeste juhuslikkude külaskäikude abil Dviina
jõesuule. Tema arvates oli esialgne luule retsiatiivne,
korrapäratu; niihasti laulu värsimõõdu kuju kui ka allite-
ratsioon andvat tunnistust vana skandinaavia luule tund-
misest ning järeleaimamisest. Ka Ahlquist jättis Ingeri
laulud tähele panemata, ehk neid küll juba suurel hulgal
oli korjatud, ning arvas, et Karjala laul olevat tekkinud alles
pärast ingerlaste lahkumist põhjapoolsest pea-suguharust.

Põhja-Karjala hüpoteesi vapustas tublisti Bore-
nius'e (Lähteenkorva) artikkel pealkirja all: „Kus on
Kalevala sündimiskoht?“, mille ta Julius Krohn'i toime-
tatud soome ajalehele „*Suomen Kuvalehti*“ saatis (1873).
Seal konstateeritakse, et „laulusid lauldakse mitte terves
Vene Karjalas, vaid ainult kitsal maaribal Soome piiri
mööda“. Edasi tegi ta selgeks, et laulu-piirkonna keel
mitte-lauluoskajate, rannale lähemal asuvate karjalaste
omast lahku läheb, mis sellel põhjeneb, et laulikud osalt
Soomest tulnud. „Muu seas juhatakse korjaja seal piir-
konnas alati Soome poole, mida luule koduks hüütakse.“

Borenium nimetab hulga rootsi laensõnu, mis lauludes
esinevad ja mis mitte ei võinud skandinaavlaste ning
permlaste kaubanduslise läbikäimise tõttu Koola poolsaare
ümber sisse tungida, kuna nad rannale lähemal asuvaile
karjalastele suuremalt osalt võõrad on. „Enamasti on nad
laulu-piirkonnagi igapäevasele keelele tundmatud, mis sel-
gesti tõestab, et laulud on läänest siia tulnud; sama tões-
tavad ka mitmed igapäevasele keelele tundmatud sõnad
ning sõnakujud, mis Lääne-Soome murretest laenatud.“

Hulga näiteid viimase asjaolu kasuks pakuvad Bore-
nius'e ülestähenduste juurde lisatud märkused. Kõige kind-
lamaks tõestuseks on juhused, kus laulikud neile tund-
matut sõna valesti tarvitavad. Nii vahetatakse Lemmin-
käise laulus laulikute igapäevases keeles mittetarvitavad
sõnad *vaimo* (naine) ja *vaino* (vaen) isekeskis ära. Et
sõna *susi* (hunt), millele Taga-Karjala murdes vastab eufe-
mistiline *hukka* (vdl. hukkama), mitte ei tunta, käänatakse
teda lauludes valesti: omastavas *susin* (*suen* asemel) ning
mitmuse nimetavas *susit* (*suet* asemel).

Veel tähtsamad olid tõestused, mis Borenium laulude
sisust esitas. Juba enne vana „Kalevala“ väljaandmist oli
Zacharias Topelius midagi sarnast tähele pannud. Nimelt
ütleb ta oma laulukogu teise vihu eessõnas: „Mõnest
laulust võib nii luulele kui rahvale lõunapoolsemat kodu

järeldada, kui näituseks Lapi piiril ühes laulus tamme nimetatakse, kuna seda tervel Põhjamaal ei kasva.“ See väike tõeterake oli tähele panemata jäänud, nii et Boreniusel oma kogude najal sama leidus uuesti tuli teha. Pulmalauludes kuulis ta teedest lauldavat, mida „sead silusid ning põrsad tallasid“, kuid sääraseid talusid leidus ainult lõunapoolsetes Taga-Karjala osades, kus „Vene eeskujul uuemal ajal kohati sigu peetakse“.

Borenius leidis ka koha- ja isikunimesid, mis selle peale tähendasid, et Arhangeeli laulud veel võrdlemisi hilja Rootsile alluvast Soomest üle on tulnud, kus enamalt rooma-katoliku usk valitses. Karutapmise puhul lauldavas pidulaulus tähendatakse nülgimise ajal, et nuga toodud soolalaevaga *Tukulm*'ist (Stockholmist). Nõialaulus mao tekkimise kohta esineb Petrus mitte vene keelest laenatud, harilikus keeles tarvitatud *Petri* nime all, vaid nimel on rootsikeelne kuju *Pietari* ühenduses ladinakeelse täiendus-sõnaga *sannta*. Rooma-katoliku vaatekoht peegeldub ka asjaolus, et *Mariat* Arhangeeli karjalaste lauludes *Neitsiks* kutsutakse, kuna igapäevane keel teda ainult *Jumala emana* tunneb. „Vene Karjala ajaloolised ning keelelised olud sunnivad möödapääsmata järeldama, et laul läänest, s. o. Soomest, on Vene Karjalasse tulnud, ja mitte vastupidi sealt tulles Soome poolsaarel levinud.“

Boreniuse väidet, et Arhangeeli Karjala laulude kodu tuleb Soomest otsida, toetas Julius Krohn oma „Kalevala“ uurimustes uute tõestustega. Ahlquisti vastuväidete najal sõelus ta avaldamata jäänud käsikirjas küsimuse veel põhjalikumalt läbi.

Julius Krohn võrdles Ahlquisti juhatusel väljaantud „Kalevala“ sõnastiku Genetzi väljaantud Vene Karjala sõnaraamatuga. Võrdlemisel selgus, et ainult $\frac{3}{5}$ „Kalevala“ sõnadest Taga-Karjala igapäevases keeles esineb ja et osa nendest (umbes 300) ainult Vuokkiniemi ja Uhtue kihelkonnas tuntakse, nii et vähemalt pooli sõnu Soome rändavate kauplejate kodust väljaspool üldse ei tarvitata.

Kuid et võrdlus „Kalevala“ sõnavaraga, millest osa pärit on Soome Karjala laulikutele ja ka kokkuseadjalt, veel küllalt rahuldavat tõestust ei paku, hakkas Julius Krohn oma õpilaste kaasabil käsikirjadest Arhangeeli piirkonna eepiliste laulude üksikuid sõnu välja kirjutama. Kui ta suri, polnud töö veel lõpule viidud, kuid võis juba ära arvata, et vähemalt kolmandikku osa sõnu selle piirkonna lauludest igapäevases elus ei tarvitata ja nad sellele suurel määral täiesti võõrad on.

Peale selle juhtis Julius Krohn tähelepanu laulukeele niisuguste sõnade peale, mis harilikus keeles teisel kujul, nagu näit. *akkuna* — *ikkuna* ,aken', või teises tähenduses esinevad. Lauludes esineb sõna *kettu* ,rebase' nimetusena, kuna teda muidu ainult esialgses ,naha' tähenduses tarvitatakse. Sõna *tarha* tähendab laulu keeles ,aeda', proosa keeles ,lakka'. Pulmalaulud kõnelevad ämmast *karsina*'s, s. o. nurgas ahju ja tagumise seina vahel; laulikute murdes mõistetakse selle sõna all 2—3 küünart pimedat tuba põranda all. *Humala*'st lauldakse, kuidas ta odra ja veega ühineb; kuid Arhangeeli Karjalas õlut ei pruulita, ning sõna tarvitatakse ainult kohakäändeis joojnu oleku tähendamiseks (*humalassa* ,joojnult' jne.). Karjala laulikuile on nende lauludes kirjeldatud kündmine härgade abil täiesti tundmatu.

Julius Krohn uuris eriti germaani laensõnu, et skandinaavia mõju võimalusi Arhangeeli Karjalas permlaste ajal selgitada. Kuid ta ei leia Arhangeeli murdest ainustki sõna, mis seesuguse ühenduse peale tähendaks. Seal tuntakse küll suurt hulka germaani laensõnu, kuid neid tuleb ka soome ning eesti keeles ette, nii et nad enamasti ühissoome ajajärgust pärit on; vähema osa juures on soome murrete vahendamist märgata. Edasi tarvitavad Vuokkiniemi ja Uhtue kihelkonna elanikud, kes, teatavasti osalt Soomest pärit olles, Soome elanikkudega elavas kaubanduslikes vahekorras seisid, peaaegu 50 skandinaavia laensõna. Kuid peale nende leidis Julius Krohn Arhangeeli Karjala lauludest veelgi umbes 50 sõna, millest ainult väike arv on vanemad germaani laenud, kuna suurem osa neist on uuemad skandinaavia ning eriti rootsi laensõnad.

Edasi võrdles Julius Krohn Arhangeeli laulude silmapaistvaid grammatilisi iseärasusi Genetzi Vene Karjala keele grammatikaga. Muidugi püüavad laulikud igal pool kohalikku murret tarvitada. Oleks võimatu luulekeelt kõnekeelest täiesti eraldada. Asjaolul, et laulud oluliselt kohalikus murdes esinevad, ei ole veel mingit tähendust laulude päritoleku selgituseks; sest kui selle järele tahetakse käia, siis võiks väita, et sama laul igas kohas iseseisvalt on tekkinud. Et mujal tekkinud laulud aja jooksul ikka täielikuma murdekujuga võisid omandada, näitab tuntud kohal ning ajal soome talupoja Paavo Korhose luuletatud laul „*Väinämöisen veljenpoika*“, mis hobuste ruunamisel tarvitatava nõiasõnana Arhangeeli Karjalani teed on leidnud.

Koguni teine tähtsus on asjaolul, et lauludes ei esine mitte ainult kohaliku keelega ühtivaid kujusid, vaid leidub

ka teisi keelele võõraid ja mitte kokkusündivaid kujusid. Kui neid lahkuminekuid ei saa seletada kui varemalt samal kohal tarvitatud, nüüd vananenud keelekujusid, siis on nad tingimata tõestuseks, et käesolev laul ei ole mitte sealt pärit, vaid on mujalt tulnud. Säärane lugu on nähtavasti Arhangeeli Karjala lauludega.

Selle asemel, et ettetoodud keelelisi näiteid ligemalt vaadelda, tahan üksikasjalisemalt kohanimede tunnistusi käsitada, mille peale Borenius tähelepanu juhtis ja mille uurimist Julius Krohn jätkas. Nüüd täieliselt väljaantud Arhangeeli kubermangu laulud (A. R. Niemi, *Vienan läänin runot*) võimaldavad nende tähtsate dokumentide põhjalikku ning kontrollitavat ärakasutamist.

„Loomulikult tohiks loota,“ ütleb Julius Krohn, „kui Vene Karjala laulud tõesti sealtsamast pärit on, et neis palju kohanimedid laulu-piirkonnast leiduks; kuid neid leiame väga harva.“ Nendegi kohanimede juures selgub, et neid on hiljemini Arhangeeli lauludesse juurde lisatud või teiste asemele pandud.

Viena, Dviina jõe, Arhangeeli linna ning kubermangu soomekeelne nimetus, esineb sagedasti pulmalauludes rea algusel:

A. *Vienan väljiltä vesiltä* ‚Dviina laiadelt vetelt‘.
Harilikult on selle rea ees:

B. *Saksan salmiltä syviltä* ‚Saksa sügavalt salmedelt‘.
Harvemini esinevad nad ümberpööratud järjekorras.

Vaheldudes esimese reaga ning alati teisele järgnedes esineb rida:

C. *Lieksan liioilta vesiltä* ‚Lieksa liialistelt vetelt‘.

D. *Lieksan väljiltä vesiltä* ‚Lieksa laiadelt vetelt‘.

Paralleelrida D: *Lieksan väljiltä vesiltä* võib lihtsalt rida A: *Vienan väljiltä vesiltä*, mida sama naislaulik teisel puhul laulis, ning rida C: *Lieksan liioilta vesiltä* kontaminatsioonist tekkinud olla. *Lieksa* nime valikul mõjus vist kõla sarnasus eelkäiva sõnaga *saksa*. Kõrvaloleva Aunuse kubermangu põhjapoolses osas asuva *Lieksa* nimelise sisejärvega võrreldes on *Vienal* igatahes eesõigus niihästi sagedama nimetamise kui ka laiema geograafilise ulatuse poolest. Ka Dviina ühendamine paralleelsõnana *Saksa salmedega* ei või algupärane olla. Nagu Setälä näidanud, astus Arhangeeli laulikuile tuntud nimi *Viena* nendele tundmatu sõna asemele, mida vähendava lõpuga *ö* Soome Karjala nõialaulus tarvitatakse samuti ‚laialise vee‘ kogu äratähendamiseks:

Väinön väljähän vetehen ,Väinö laialisse vette'.

Ühenduses Valge mere *Kannanlaksi* lahe nimega esineb *Viena* lisanduses astmekujulisele laulule pilve-piisatiigi-paadist. See jällegi ühines, vahest juba Soome Karjalas, lauluga suurest tammest, mis oma okstega pilvede rändamist takistas; ülemineku moodustab juurdeluuletatud rida ühe pilve lahtipääsmisest. Pilvepaadis on vallalised noormehed, kes ei söö ega joo, ka põletatud viina mitte; nad punuvad punast köit, põimivad raudköit, mere külje sidumiseks, *Kannanlaksi* lahe piiramiseks, et meri rahul ning nimetatud laht ilus oleks. Siit järgneb otsekohe kaksikrida:

Vied Vienan neitosia ,et Dviina neidusid välja vedada',

Kaupita (koti) kanoja ,et (kodu) kanu ära müüa'.

Lõpu moodustab vanasõna-kujuline ütlus, et mitte neidusid, vaid rebaseid ning oravaid müüakse suurel mõõdul.

Laul pilvepaadist ning taevani ulatuvast tammest (paradiisi- ning ristipuust) on Soomest, kus sel ajal roomakatoliku usk valitses, sisse rännanud legend. Tiik, milles paat asub, on looja oma (*Luojan*, Arhangeeli Karjalas, ennegi juba Soome Karjalas, valesti tõlgendatud kui *luaja*, *loaja* ehk *laaja* ,lai'). Soome Karjalas rõhutatakse, et paadis istub kolm meest; mõnikord teatakse nende nimedki: Püha Andres, Peetrus ja Jeesus. Nende loobumine põletatud viinast Arhangeeli laulukujus on uuem lisandus, mis eelkäiva vanema rea mittesõõmisest ja mittejoomisest, s. o. paastumisest, enamasti välja on tõrjunud. Ühes teisesendis tähendatakse, et nad ilma söömata rammusaks ning ilma pesemata puhtaks jäävad. Seda kõnekäändu tarvitatakse ka muidu pühimuste kirjeldustes. Soome Karjalas tarvitatakse seda astmelist laulu kord sissejuhatuseks laulule maru vaigistamisest Önnistegija läbi ning paar korda lausumisenä maru vastu.

Alles pärast seda, kui vallalisi noormehi mitte enam vallaspõlves elavate pühimustena ei võetud, vaid nad rõõmsate pulmakandidaatide iseloomu olid omandanud, tekkis mõte Valge mere pikerguse lahe sulgemisest raudahelatega ning luuletati juurde neidude väljavedu. See lisandus ühes vanasõna-taolise lõpuga võis esialgselt pulmalaulude hulka kuuluda. Paralleelreas *Viena* neidude väljaveole nimetatakse harilikult kodukanade (*kotikanoja*) müümist. Nende asemele ei astu mitte ainult ühel korral külakanad (*kylän k.*) ja teisel korral veel Koola kanad (*Kuollan k.*), mille tõttu laulumõõt ära rikutakse, vaid

paar korda esinevad ka mere kanad. Paralleelrea viim-
sest kujust: *kaupita meren* või *merikanoja* välja minnes
võib eelmisi seletada kui liialdavaid alliteratsioonipüüdeid
(*k- k- k-*). Paralleelsõna *meri* sünniks nimisõnaga *Viena*
veel paremini kokku, kui viimne ka siin oleks *väina*
asemele pandud.

Edasi leiame laulus neiu, kes oma sõtta viidud
venda taga nutab, mõnes teisendis *Viena* nime Arhangeli
linna kui nekrutite kogumiskoha tähenduses. *Veikkoni*
kun Vienah vietih ,kui mu vend Dviinasse viidi'. Algu-
pärasema kuju leiame järgmises teisendis: *Veijoni on*
sotahan viety ,mu vend on sõtta viidud'. Pärastise ase-
melepaneku tõttu pole mitte ainult liialdatud alliteratsioon
tekinud, vaid värss läheb ka liiga pikaks, kui murdekuju
Vienah asemele vana laulukeele täielisem *Vienahan* panna.
Säärane asemelepanek on-ka trööstivas vastuses ette võetud.

A. *Tuolta veiosi tulevi* ,sealt tuleb su vend'.

B. *Veikkos Vienasta tuloo* ,su vend tuleb Dviinast'.

Viimaks esineb kohanimi *Viena* teisendis Kullervo
orjaks müümisest (R 945):

Kaupattihin Karjalahan ,müüdi Karjalasse',
Vienahan Venäjän maalle ,Dviinasse, Venemaale'.

Teistes Arhangeli teisendites seisab:

Vienohan Venäjän maahan ,vaiksele Venemaale'.

Ühelgi juhtumusel ei või see kaksikvärss Vene Kar-
jalas luuletatud olla.

Kemi (Kem), Arhangeli laulikutele kõige lähem linn,
tuleb paadi kaebuse teisendis ette:

„Kõik teised halvemad paadid
sõidavad kolm korda *Kemi*,
veavad täit viljakoormat“.

Keskmine rida on lisandus, mis põhjenõb vilja sisse-
veol Venemaalt *Kemi* kaudu. Ütlus „*kolm korda*“, tähendab
„*suve jooksul*“ („*kesässä* > *Kemihe*), on laenatud laulust
paadiehitamise puu otsimisest.

Sunku (Sungu) linna Oonega ääres nimetatakse tihti.
Laulus surmasõnumeist vastab Kullervo kord, ta saavat
sama häid vanemaid

Sungun suurelda kavulda ,Sungu suurelt tänavalt',

Moahakunnan markkinoilda ,maakonna turult'.

Keelevastane venitamine: *moa* (= *maa*) > *moaha*
kaheksasilbilise värsi täitmiseks annab tunnistust uuemast
lisandusest.

— Võrdlemata rikkam on Soome geograafiline tundmine Arhangeeli lauludes.

Kui koduselt kõlab juba *Suomi* nimigi! Silmas pidades aastasaja-pikkusi tülisid Rootsi-Vene riigi piiril, kõlab imelikuna Arhangeeli lauliku tänutunne, et „Jumal piirile rahu, *Suomile* hea lepituse annud, et piir rahu ning kogu *Suomi* rahulduses võiks elada“. Veel enam tuleb imestada, kui Arhangeeli laulik Sampo tsükluses laseb Väinämöise „suurtele *Suomi* maastikkudele“ viljakust soovida. Paljukositud Pohjola neidu ihaldavad „*Suomi* peidud“. Sellest Soome Karjala pulmalauludes harilikult tarvitatud nimetusest ei ole Arhangeeli laulikud, kes oma igapäevases keeles Soomet *Ruotsi*'ks kutsuvad, alati aru saanud, nagu selgub moonutatud sõnakujust *Summi* teisel kohal, kus ka Pohjola neitsi peigudest ehk kosilastest kõneldakse.

Laulus Väinämöise laevasõidust tihti esinev istuva tüürimehe võrdlus *Suomi* soolakotiga tähendab Soome ja mitte Arhangeeli merevete peale.

Lausumises linakülvi puhul nimetatakse lina *Viro* (Eesti) virveks, *Suomi* siidiks ning kuningapoja vibunööriks. Need ütlused näitavad Soome piiride laienemist Rootsi valitsuse all. Teises nõiasõnas saadetakse lammas *Soome* ja Eesti või Viiburi linna. Soome tähendus praeguses mõttes on ka liitsõnal *Suomenniemi* (Soome poolsaar) karulaulus, kus ta Eestimaa (*Vironmaa*) kõrval esineb, ja veelgi sagedasti laulus Viiburi piiramisest. Viimane linn saab omale paralleelsõnaks *Suomenlinna* „Soome kindlus“; „Soome suurte sildade“ all mõistetakse sildu kummaltki poolt Viiburi kindlust.

Ka on sõna *Suomi* alg tähendus Soome edelaosa nimetusena Arhangeeli lauludes püsinud. Suur härg sünnib *Hämes* ning *Suomis*. Kui katkendis Jeesuse paat *Suomi* sõutakse, siis on sellega nähtavasti Pärissuome mõeldud.

Pärissoomes Aura jõel asuv *Turku* seisib varemalt keskajal kõrgemal, kose juures (*Koroisten Turku*). Seda vanemat linna kirjeldatakse kaksikreas, kus esitatakse *Anni* nimelist neidu *Turu* kõrgustikul (*korolla*). Kui võõras see kohanimi Arhangeeli laulikule oli, näitab selle moonutus *Turula*'ks neiu *Annikki* kodu äratähendamise puhul. Sagedasti esineb hilisema keskaja ning uue aja *Turu* linn. Ka Arhangeeli pool on Lääne-Soome hällilaul tuntud, kus hällilast tubakarulliks nimetatakse ning küsitakse: „Kes laskis sind *Turu*'st tulla?“ Lääne-Soomest Taga-Karjalani tuntud rebase kaebuses leiduvad tema pojukesed *Turu*'s kasukatena.

Nõialauludes nimetatakse samuti kasukat, mille isa *Turu*'st toonud või *Turunmaa*'lt toob. Tihti on jutt kullast ja hõbedast, mille isa või vanaisa *Turu*'st toonud.

Paralleelreas tähendatakse, et need on venna või teiste sugulaste *Savost* või sõjast (*Savosta* — *soasta*) saadud. Võiks ette kujutada, et siin on mälestusi säilinud Arhangel'i karjalaste röövkäikudest savolaste asunduste juurde, kes 16. aastasajal Ida-Põhjamaani olid tunginud; kuid *Turuni* ei ulatunud need käigud mitte. Taga-Karjala murdele võõrad ajasõna vormid (*tuomat*, *saamat*), mille ees vastavad kohalikud vormid (*tuuvut*, *saavut*) harva on taganenud, tunnistavad, et see kaksikvärss Soomest on sisse rännanud. Sealsamas on mõte avaldatud, et kuld ja hõbe emb-kumb kas *Turust* kauba teel saadud või ka Rootsi sõdadest, millest soomlased osa võtsid, kaasa toodud. Sõna *so(v)asta* „sõjast“ võisid Arhangel'i laulikud hiljemini *Savosta*'ks muutnud olla. *Turu*'st toodud kasuka kõrval tuleb kord ka isa *Savo*'st saadud müts ette.

Edasi astub *Savo* maakonna hõbe *Ruotsi* kulla kõrvale laulus Viiburi piiramisest ning laenuna sellest veel teisendis lauluvõistlusest. Kuid *Savo* asemel leiame tihti algupärasema paralleelsõna *Saksanmaa*.

Teises lauluvõistluse teisendis väidab Väinämöinen, ta tundvat maalapikest, *Savo* piirinurgakest. Soome piirkonnast leiame mõiste „*Savo* piir“ lauludes kuritegijaist, kes omale varjupaika Soome sisemaalt otsivad. Elanikkude arvu poolest tihedama mereranna seisukohalt võib seda mõtet paremini seletada kui Arhangel'i laulikute veel üksildasemate asukohtade seisukohalt.

Samal riigipiiri küljel on ka *Pohjola* mõrsjat kiitev värss luuletatud:

Kiitti puoli Pohjanmaata „kiitis pool Põhjamaad“. Sellele reale järgneb kas *Savo* piirinurga või *Suomi* kosi-laste nimetamine. Tule tekkimise loos on paar korda juttu poole Põhjamaa põlemisest, ilma et Arhangel'i piirkond sellest oleks kahju saanud. Ka lüürilistes lauludes tihti leiduv kaksikrida:

Tällä raukalla rajalla „sellel vaesel piiril“,
poloisella Pohjanmaalla „kahetsuseväärilisel Põhjamaal“
on vaevalt Arhangel'i pool luuletatud.

Karjala maakonna-nimi võib küll niihästi Soome kui ka Vene Karjalat tähendada. Kahe (ehk ühes Taani-Norrage kolme) riigi tüli-piirkonnana nimetatakse mõnikord selgesti kaht Karjalat. Kui aga *Kullervo Karjalasse* ning *Venemaale* ära müüakse, nagu juba tähendatud, kui

ta *Karjalasse* sõtta läheb või peajumalat palutakse pilvi Venemaale ning *Karjalasse* saata, siis tuleb vaatenurga lähtekohta Soomest otsida.

Karjala vandekivi all, mille peal raud oma vande vandunud, mõistetakse Laadoga piirikivi aastast 1617. Sõnast *valakivellä* 'vandekivil' moodustati kord *kivikarilla*, kord *kalaveellä*, kummagi eel on peareaks „suurel Rootsi kivil“. Kord on *Karjala* kalavesi „Rootsi pilliroo-randadega“ kõrvu seatud. Ka võiks Soome *Karjala* peale mõelda, kui Eestist toodud räti kõrval *Karjalast* saadud krae nimetatakse. Selle paralleelrea eeskuju leidub rebase kaebuses, kelle pojad linnas (*kaupungissa*) kraede kohuseid täidavad. Kord ostetakse *Karjala* hobune nimelt *Viiburi* linnast.

Viipuri't nimetatakse veel teisel kohal imelise hobuse ostu puhul, milleks ämbliku või hiire naha müügist saadud raha tarvitatakse. Vahel esineb isegi *Viiburi* kass. Niihästi ühenduses *Suomi*'ga kui ka iseseisvalt esineb *Viipuri* laulus tema piiramisest, pulma- ja mängulauludes (*Viiburi* väravad) ning sõnas lamba väljasaatmisest villa järele.

Nimetatud sõnas lambast esineb ühes *Viiburi* suure villaga ehk villase kuuega ka veel hea riie laevast (*Hoahesta hüvä hame*). Sõna *haahti*, omastav *haahen*, on nähtavasti üleliigsel alliteratsiooni püüdmisel moonutatud nimi *Raah* (Oulust lõuna pool).

Laulus suurest härjast paigutatakse tema pea või sarved harilikult *Tornio*'le ning saba *Kemi* jõe. Paralleel-sõnana esimesele nimele võib viimane ainult Soome jõe, mitte samanimelist Arhangeeli jõe tähendada. See geograafiline ümberpaigutus ei või sellega mitte Arhangeeli lauliku töö olla. Teissugune on lugu, kui Arhangeeli laulik tõendab, et ohvriks antud Rootsi kuld ja Saksa hõbe saadud „riiuga *Tornio*'lt, taplusega sealtpoolt piiri“. Selles kaksikreas peitub nähtavasti mälestus Arhangeeli karjalaste endistest rõõvkäikudest Põhjamaa piirkonda. Kuid need read on vanemate, samuti Arhangeeli laulikute juures säilinud värsside asemele astunud:

Riijoin Riikasta tuovut ‚Riiuga Riist toodud‘,
tappelulla Tanskanmualta ‚taplusega Taanimaalt‘.

Imatra nimi esineb kuulsate jugade nimestikus. Temagi peitub värssis:

Manalan Imantrehessa ‚Manala Imantres‘.

See nimekuju moodustati põhjapoolseile karjalasile tuttava, Koola poolsaarel asuva *Imantra* järve nime mõjul.

Ida-Soomest lõuna pool asuvast Ingeristki esinevad mõned nimed Arhangeeli lauludes.

Ingeri külanimi *Kontu*, omast. *Konnun*, esineb laulus Kojosepojast (< Godinovits) moonutatud kujul *Kommi*.

Peterburi ning Kroonlinna nimed *Piiteri* ja *Satama-saari*, 'Kroonlinn' (ehk *Otama s.*, *Atima s.*) esinevad uuesti asutatud linna piiramise kirjelduses. Muidugi peab laul sündmuse läheduses luuletatud olema. „*Piiteri* ehk *Pietari* õued“ esinevad rändaja kaebuses ning tantsulaulus „*Uusi-linna*, Novgorodi' tänavate“ kõrval.

Novgorodi nimega astusime juba Soome keelepiirist välja. Tantsu- ja pulmalauludes esineb ta õige tihti ühes Viiburi ja Tallinnaga. Pruutneitsi või mäng on toodud:

Uuenlinnan ulkopuolta ,väljastpoolt Novgorodi',
Takoa Tanikan linnan ,tagapoolt Tallinnat'.

Mõnikord jällegi :

Vinku Viipurin veräjät ,vingusid Viiburi väravad',
ulvo ukset Uuenlinnan ,ulusid Novgorodi ukсед'.

Tanikanlinna ,Taani kindlus' (Tallinn) esineb sagedamini kui sel kujul kohalõpu *-la* läbi muudetud kujul *Tanilanlinna*, mis põhineb, samuti nagu teine asemelepandud sõna *Tamosnanlinna*, koha mittetundmisel.

Mitte ainult Tallinna, vaid ka tihti esinev Eesti nimi *Viro* on Arhangeeli laulikuile vähe arusaadav, nagu moonutus *Miro* sellest tunnistab. Kõlasarnasuse tõttu sõnaga *piru* ,kurat' omandas sõna *Viro* niihästi isikulise kurja kui ka põrgu tähenduse. Laulik saab *Viro* ehk *Virode* (*Vivot*) umbusalduse osaliseks, *Viro* naine loob röövlinnu, hunti kutsutakse „*Viro* koeraks“, sünnitamise puhul appi hüütud *Viro* vikatil on paralleelsõnaks „põrgu heinaraud“.

Kauge jahi-piirkonna tähendusega esineb *Viro* karulauludes, mille järele karu või tema püüdjad liiga kaua *Viros* rännanud. Teisendis tarvitatakse *Suomenniemi* ,Soome poolsaar' paralleelsõnana *Viro* kõrval. Teine teisend seletab, *Viro* tähendavat „see maa“. Samuti ühes pulmalaulus on naine võetud „naabrusest“ ehk *Viro*'st.

Kuid lauludes jääb veel küllalt tunnistusi üle, millest selgub, et laulude algautorid Eesti olusid hästi tundsid. Lausumises tule vastu vastab Tallinna tagaküljele kui koht, kust lumine regi tuuakse, *Viro* tagakülg. *Viro* paralleelsõnana tarvitatakse *Saksan kaupunki* ,Saksa linn' või lihtsalt *Saksa*. Kurjategija põgeneb „sügavamale Rootsi-maale, Eestimaa (*Viron taro*) keskele“. *Viro*'st tuuakse rätt või sealsamaski valmistatud nuga. Tahku kutsutakse tihti *Viron kivi*. Lõpuks jutustab laulik oma orjusest *Viros*.

Selles, et *Riika*, *Riia*' nimi ühes nõiasõnaga Arhangel'i piirkonda on tulnud, võib vaevalt kahelda. Vastuvaidlemata tunnistajaks on väikese alevi nimi *Riia* ning Tartu vahel. Küsimus, kas „linnast liha, *Volmar*'ist võid“ saada, on *Riia* ning *Volmari* piiramisest (1621) jutustavast *Lõuna-Soome* laulust üle läinud laulu *Viiburi* piiramisest.

Taanimaa nimi pole ainult Tallinna nimes *Tanikanlinna* püsinud. Isegi tüvisõna *Tanska* leidsime *Riika* kõrval. Ka *Öresund* tuleb *Suolasalmi* „soolaväina“ nime all karulaulus ette.

Peale *Saksa* väina ning *Saksa* kaupmeeste esineb Arhangel'i pulmalauludes veel *Saksa* kotkas. Peene välismaa-kaubana kiidetakse *Saksa* saapaid. Konna kutsutakse meelitatavalt Eesti ning *Saksa* lambaks. Nuga valmistatavat Eestis, saadavat *Saksa* linnast.

Saksa ehk *Saksanmaa* hõbedat nimetatakse sagedasti ja ühendatakse järjekindlalt Rootsi kullaga. Nooriku kohta hoobeldakse, et ta *Saksanmaa*'lt ja *Tukulmi*'st toodud.

Viimati nimetatud Rootsi pealinnast, Stockholmist, on ka karu nülgimiseks tarvitatud nuga ehk raud läbi soolaväina või soolalaevaga toodud. Nimetatud *Suomi* soolakoti kõrval tuleb sagedasti „*Tukulmi* humalakott“ ette (vahel „tubakakott“ „sulekoti“ kõrval). Ka nimetatakse mitmel korral *Tuk(h)ulmi* kasukaid.

Iseloomulikum kui Rootsi kuld on Rootsi raud. Karulausumistes kutsutakse lehmakella „Rootsi kellaks“ ehk harilikult „Rootsi rauaks“. Viimase mõiste on Arhangel'i laulikud sagedasti „roosterauaks“ moonutanud.

Nähtavasti Soomest üle võetud on rõõmulaul Rootsi kuninga käsukirja puhul, millega talupoegadele viinapõletamine jälle lubati.

Nimetada tuleb veel *Ruotsi* ja *Venäjä* (Venemaa) ühendust. Mehe otsimise puhul, kes kahe *Karjala* vahel või kahe riigi tüli-piirkonnal asuva suure tamme maha raiuks, kõneldakse Rootsist ning Venest. Kord on ka „*Vene hõbedast*“ juttu „Rootsi kulla“ kõrval. *Karjala* paralleelsõnana leidsime *Venäjännmaa* juba varemini, nimelt orjaks müümise puhul, mis vastu räägib laulu tekkimisele Arhangel'i pinnal.

Kõige imelisem Arhangel'i lauliku seisukohalt on küll isikute nimetuste: *karjalane*, *venelane* ning *venelane*, *rootslane* tarvitamine kahes laulus, millest üht ka enam *Lõuna* pool ja teist ka enam lääne pool lauldakse. Lumastust paluv rõõvitud neitsi istub, nagu mitmes *Soome*, *Ingeri* ja Eesti teisendis, nõnda ka mõnes Arhangel'i tei-

sendis „venelase paadis, karjalase laevukeses“. Kõigis Soome piirkondades tuntud ahellaulus järjekindlalt esinev rida, millega algab vanemate ja vendade tapmise kirjeldus, *Venäläinen verikoira* ‚Vene verikoer‘ on ka Arhangeli pinnal püsinud, ja nimelt ühes teisendis ilma lisanduseta, kuid kahes teisendis on kas selle rea taha või ette paralleelrida juurde lisatud:

Ruotsilainen ruotakoira ‚Rootsi kalaluukoer‘.

Ainsas teisendis on see viimne rida esiplaanile seatud ning siis temale esimene muudetud kujul juurde seatud:

Venäläisen veren juojan ‚Vene vere jooja‘.

Võiks juba a priori oletada, et Arhangeli laulikud Lapimaa olusid paremini tunnevad kui lõunapoolsemad karjalased, läänesoomlastest kõnelemata. Kuid Satakunta, Lõuna-Häme ning Lõuna-Pohjanmaa lausumissõnades on Lapimaa päris konkreetne mõiste, mille geograafiline ning etnograafiline kirjeldus endist lähemat tutvust eeldab.

Lappi ehk *Lapinmaa* olla „lai, põhjata, avar, kündmata, tühi“ maa, kus „vähe elanikke“, kus „põõsastki ei kasva“; peale Lapi mägede (*Lapin tunturit*) nimetatakse veel eriti laplaste karjamaid ning tulesid, Põhja-Hämes ühendatakse laplaste karjamaadega põhjapõdra sünnitamispaigad.

Nähtavasti Lääne-Soomest on tulnud ka Soome Karjalas kuulud rida, milles nõid haiguse ära ajab:

Lapin lahtitanterille, ‚Lapi lahinguväljadele‘.

Sõna *lahti* on nimelt hiline laen rootsi keelest (*slakt*). Juba Põhja-Savos muudeti see rida arusaamatuse tõttu: *Lapinlahden tanterille* ‚Lapinlahti kihelkonna väljadele‘.

Arhangeli karjalased panid nendele mitte arusaadava sõna *lahti* asemele *laahto*, *loahto*. Üks laulikuist näib veel algtähendust aimavat, kui ta seletab, *loahto* tähendavat põtrade ruunamise kohta; muidu tähendab *lahto* ehk *laahto* silmust puuladvas lindude püüdmiseks. Harilikult on *lahti* ära moonutatud *lastu*‘ks ‚laast‘; kuid „laastuväljad“ eeldaksid läheduses olevaid puuehitusi. Lõpuks leiduvad kujud: *Lapin lasten tanterille* või *lapsitanterille* ‚laplaste laste väljadele‘ või ‚Lapi lasteväljadele‘, mille peale vahest teine Soomes leiduv rida: *Lapin lasten laitu-mille* mõju on avaldanud.

Niisama vähe annab tunnistust Lapi olude tundmisest vett joovate lapi laste „halva, koorikutega segatud, kõva ja kuiva leiva“ kirjeldus, vastandina kohalikkude

laulikute puhtale rukkileivale ning odra-õllele. Laplased ei tarvitanud vanasti mingisugust leivatoitu, ning Arhangeeli karjalaste juures ei ole, nagu juba tähendatud, õllepruulimist mitte tarvitatud. Mõnes Soome Karjala teisesendis seatakse sama laulu kohta õigemini põdraliha söömist leivasöömisele vastu.

Lapi paralleelsõna *Turja* esineb Koola poolsaare idapoolse osa nimetusena tihti nii Arhangeeli kui Ida-Soome nõialauludes. Vaheldamisi *Turja*'ga esineb Ida-Soomes *Rutja* või *Ruija*, Norra piiri äärses Soome osa äratähendamiseks. Lääne-Soome nõiasõnadetes tarvitatakse ainult seda kohanime, ja nimelt ühenduses sõnadega *meri* või *koski*. *Rutjan koski* on juba Renvall'i sõnastikus *Malström*'ina tõlgitud. Ka Ida-Soomes on see nimetus üldisemalt tarvitatud, harvemini on äravahetamise tõttu *Rutja* asemele *Turja* astunud. Arhangeeli piirkonnas valitseb sellevastu teisejärguline nimi *Turjan koski*, kuigi ka esimesejärguline *Rutjan koski* mõnes teisendis veel esineb.

Järeldus, mille meie esialgselt võime teha, käib nende laulude kohta, milles ülesloetud keelelised, geograafilised ning etnograafilised nähtused ette tulevad. Ka tõestavad nad ainult, et need laulud mitte kõige põhjapoolsema Karjala piirkonnas ei ole tekkinud.

IV.

Kuid Lönnoti oletatud rahvalaulu algkodu ei piirdu Valge mere Karjala asundusega, vaid ulatub nende vanemate asukohtadeni Laadoga kallastel. Siit otsisid juba mitmed uurijad, nagu Yrjö Koskinen 1869 ja G. Retzius 1878, Soome kangelaslaulude tegevusevälja. Retzius jäi oma arvamisest looduslooliste ning etnograafiliste andmete põhjal lõunapoolsema Karjala piirkonna juurde. Osa vastuheidetest Arhangeeli piirkonna kui lauludekodu vastu oleks ju selle ümberpaigutusega kõrvaldatud. Kuid suur osa püsib siiski, ja tõusevad mõned uuedki kahtlused. On juba küllalt sellest, kui tähelepanu juhtida asjaolu peale, et Soome Karjala lauludes põhja pool Laadoga järve esinevad nii kaugel olevate kohtade nimed, nagu *Narva* ja *Riika*, mõlemad veelgi *Turku* kõrval. Veel paremaks tõestuseks on, et oma piirkonna kohanimesid harva leidub.

Teisendis Ilomantsi lunastatava neitsi kohta esineb kohanimi *Nehvonniemi*, kuid selgub, et ta on juhuslikult lõunapoolsema kohanime *Nevanniemi*, Neeva poolsaar' asemele pandud.

Soome Ida-Karjala teisendites laulu kohta suurest tammest leidub mitu korda Venemaa poolse naaber-kihelkonna nimi *Tuulos* (vahel ka *Vitele*) ühes *Aunuksenmaa'*ga. *Tuulos'*elt tuleb nimelt tuul või vanamees, kes kogutud heinad põlema süütab või vette heidab. Kuid mõnikord on ta vanamees *Lapi'*st või laplane *Turja'*st.

Enam lääne pool tuleb „vanamees“ (*Turjan tuuli*¹⁾) „Turja tuul“ heinu jökke heitma. Arhangeli piirkonnas ilmub heinu põlema süütev vanamees järjekindlalt *Turjanmaa'*lt.

Vanamehe samastamine tuulega põhineb ettekujutusel tuulepöörisest, milles põhjamaade rahvausu järele Lapi nõida kantakse. Nii peab kohanimetus *Turja* algupärasem olema kui *Tuulos*; viimane ühes maakonnanimega orr vist hiljemini asemele pandud.

Veelgi lõunapoolsemas Karjala osas Laadoga läänepoolsel kaldal, Vuokse jõe piirkonnas, tähendas Ad. Neovius oma uurimuses „Kalevala“ kodu kohta (1890) mõnda üles, mis „Kalevalaga mitte hästi kokku ei käi“. Keelelistest lahkuminekutest nimetab ta näiteks lauludes esinevaid, ainsuse tüvest moodustatud mitmuse omastava vorme *miesten*, *naisten*, kuna Soome Lõuna-Karjala harilikus keeles ainult mitmuse tüvest moodustatud vormid *miehiin*, *naisiin* (< *miehien*, *naisien*) tarvitusel on.

Keelevorm *miesten*, mille aset lauluvärsis esialgselt kolmesilbiline *miehiin* (< *miehien*) täita ei saa ilma värsimõõtu rikkumata, ei ole ka mitte Ingeri neljas Ida-Soome murdes tarvitusel. Peterburi kubermangu soome sugu elanikkude kogu seisab koos, peale väikese ülejäänud osa Lääne-Ingerisse kõige varemini asunud vadja suguharust, neljast murdeliselt ning etnograafiliselt erivast grupist. 1100. a. ümber asusid ingerlased maale, kes hiljemini, nagu vadjalasedki, kreeka-katoliku usku heitsid. Teised rändasid alles 17. aastasajal luterlastena Soomest sisse: *äyrämöiset* Kagu-Karjala Äyräpää maakonnast, savakot Lõuna-Savost ning *suomalaiset* Ingeri kõige läänepoolsemasse osasse (Narvusi) Edela-Karjalast.

Ei ole Ingeri murrete ega laulude kohta leksikaalseid nimestikke kokku seatud, nii et laulude keelt igapäevase keelega esialgu veel ei saa võrrelda. Kuid H. Streng on rahvaluule-seminarile senini ilmunud Lääne-Ingeri laulu-

1) Käsikirjas on: *Tuli ukko urjan tuli*. Kuid värsimõõt nõuab, et loetaks: *tuuli*.

dest niisuguseid rootsi laensõnu välja otsinud, mis mitte enne 13. aastasada ei ole saanud soome keeles koduneda, ning on neid terve hulga leidnud. Suurema osa neist võisid Soome väljarändajad alles 17. aastasajal sisse tuua. Oma uurimuses „Ingeri murretest“, milles niihästi Ingeri luteriusuliste elanikkude asundused kui ka kreeka-katoliku usku ingerlaste elukohad silmas on peetud, tähendab V. Porkka keelelised lahkuminekul ära, mis nimetatud laensõnugi puudutavad. Kuid lauludes tuleb rootsi laensõnu ette, mis luterlastegi igapäevases keeles ei ole püsima jäänud. Niisugune sõna on *likatti* (rootsi *legat*, paavsti saadik) lese kolme poja kirjelduses:

Yks on Ruotsissa rovasti ,üks on Rootsis praost',
toinen piispa pappilassa ,teine piiskopp kirikumõisas',
kolmas linnassa likatti ,kolmas lossis saadik'.

See kiriklik aukraad katoliku ajast peab luterlaste juures juba ammugi ununenud olema; sellepärast vahetatakse teda laulus teinekord tuttavama sõna vastu ümber, näit. *lihottu* ,nuumatud'. Et Ingeris piiskoppi ei ole, vaid ainult superintendent kiriklikkude asjade ülemaks korraldajaks on, siis ei tule imeks panna, et ka sõna *piispa* laulus *piisma*'ks muudetakse või *pitkä* ,pikk' vastu vahetatakse.

Peale soome sõnade leidub Ingeri lauludes ka Eestist pärit olevaid sõnu. Mõnda neist võib vahest ka Lääne-Ingeri kõnekeelest leida; et aga teised sõnad võõrad, selgub juba nende moonutamistest ning valesti tõlgitsemisest.

Ingeri laulus suurest tammest leidsid Julius Krohn ja K. A. Franssila Eesti kohanimesid. Neist võiks *Rakkavuori*, vastavas eesti laulus *Rakkevere* ehk *Rakavere* (Rakvere), ka Ingeri laulikutele kohana tuntud olla; kuid *Ihalmoin linna*'ks moonutatud *Lihula linn* Eesti läänerannal võib ainult ühes eesti lauluga sisse tulnud olla.

Lõpuks tuleb ka Savo laulu-piirkondi arvesse võtta. Soomlasi karjalasteks ning hämelasteks jaotades arvab Ahlquist savolasi esimeste hulka. Rahvalaulu algkodu nendesse piirkondadesse nihutades võiks jällegi mõnd Karjala teooria vastu tehtud märkust kõrvaldada. Esiletoodud mitmuse omastav *miesten* on Savo murretes *miehien*'i kõrval tarvitusel. Kuid teised raskused jäävad püsima ning võib uusigi tekkida, kui lähtekoht Savosse üle viia.

Keelelise tõestuse selle kohta, et rahvalaul Hälest Savosse sisse on toodud, pakub värss lausumisest nikastuse vastu: *Jeesus* ehk *Maaria maahan ratsahilta*, J. ehk M. maha hobuse seljast', millest viimane sõna Hämes *rattahilta* (tt < ts) hääldatakse. Kuna see viimane tihtigi Savo teisenditeski esineb, ei või selleks muud põhjust olla, kui et nõialaulu rändamisel Lääne-Soomest ida poole nimetatud Häme kuju sellepärast alal hoiti, et sõnast valesti *käru* tähenduses aru saadi. Samuti leiab seletust ka lausumises mao vastu esinev, värsimõodu poolest vigane rida:

hampahat Tuonen oraasta, hambad surma orasest', kui teda värsimõodu poolest järgmiselt parandatakse: *hampahat orasta Tuonen*, meelde tuletades, et *orasta* esialgse *odasta*, 'odast' (surma odast) Häme vormi võib kujutada.

Kuid kõige pealt räägivad soome luules esinevad skandinaavia motiivid, mida isegi Ida-Soomes õigusi „Kalevala“ peale kaitsvad uurijad eitada ei taha, üldisele Savo hüpoteesile vastu, kuna see isegi mitte kunstlikku seletust ei paku nende motiivide otsekohe ülekandmise kohta Soome sisemaale.

Teiselt poolt tähendab eepiliste laulude kadumine Savost, mis peaaegu meie silmade ees 18. aastasaja lõpul ning 19. aastasaja algusel sündis, võimaluse peale, et Lääne-Soomeski eepiliste laulude vähesust sellega saab seletada, et nad juba varemini tarvitusel on välja langenud.

Nii siis ei tohi Lääne-Soomes praegune vaesus rahvaluule poolest meid takistada sellegi piirkonna võimalikku osa rahvaluule kujundamisel hoolsasti läbi kaalumast. Kõigile Lääne-Soomes nõuetele oli küll ettekujutus vastu seismas, et läänesoomlaste juures leitud rahvalaulud niihästi sisu kui ka kuju poolest nõrgemast luuleloomisvõimust tunnistust annavad. Kuid see Karjala teoorias kardinaalpunktina esinev ettekujutus pole sugugi õigustatud.

Mis vana luule välise kuju käsitamisse puutub, siis esinevad just samad seadused värsimõodu, alliteratsiooni ning parallelismi kohta meile säilinud Lääne-Soomegi lauludes. Helkalauludest, mis Sääksmäe kihelkonnas Rõtvala külas (Hämeenlinna lähedal) otsekohe ettekandmise järele on üles kirjutatud, selgub see väline üheväärisus kõige paremini.

Luulelise sisu poolest võiks ette tuua legendlaulu Soome apostli, piiskopp Heinrichi surmast ja ballaadilaadi-

lise Elina proua surmast. Kummalgi nimetatud Lääne-Soome laulul oleks kahtlemata õigus väärilise koha peale Euroopa keskaja rahva luuletatud pühimuste ja rüütli-lugulaulude keskel. Nii siis ei tule võimalust, et lääne-soomlased vanade rahvalaulude kujundamisel tähtsat osa etendanud, nende pärastise lauluvaesuse ettekäändel arvesse võtmata jätta. Tänapäevgi on veel, nagu tähendatud, üks rahvalaulu-ala, nimelt nõialaulud, ka arvuliselt Lääne-Soomes hästi esindatud.

Esiailgu oleme järelduseni jõudnud, mis iseenesest veel ühelegi Soome piirkonnale õigust ei või anda kõikide rahvalaulude algkoduna esinduda. Mitte ainult üksikut lauluala ehk gruppi ei tule eriliselt käsitada, vaid isegi iga laul tuleb selles mõttes üksikult läbi uurida.

Kuid on veelgi suur rahvalaulu piirkond olemas, millel ka õigus on, et teda arvesse võetaks, nimelt Eesti.

(Järgneb.)

Tartu eestlaste õiguste nõudmised vane- matel aastasadel.

Juba varakult hakkasid eestlased, kel pind maal jal-
gade all tuliseks muutunud, alles asutatud linnadesse kip-
puma. Linnad soovisid neid enestes ainult õigusteta
orjadena näha; õigusi eestlastele ei tahetud anda. Rüüt-
lid olid maa oma kätte kiskunud; nende püüd käis selle
peale, et linnadeski oma võimu maksma panna. Siiski ei
suutnud nad linnadest oma sugurahvast mitterüütleid täiesti
eemale tõrjuda. Rüütlite kõrval astusid linnade valitsuse
etteotsa kaupmehed. Kolmanda hääle-õiguslise seisuse lin-
nades moodustasid käsitöölised, kes kindlasse ametkonda
kuulusid. Niihästi kaupmehed kui ka väljaõppinud käsi-
töölised kuulusid gildedesse, kes keskajal linnade avalikus
elus omalt kohalt mõjuva tegurina esinesid.

Nende kolme seisuse kõrval tekkis veel niinimetatud
„kaitsekodanikkude“ salk, keda iseseisvaks seisuseks ei arva-
tud. Täisõiguslikuks kodanikuks tahtjaid eestlasi oskasid
meie kodumaa linnaisad ikka enesest sada sammu eemal
hoida. Kõigis vanus linna-õigustes ja ametiühisuste põhi-
kirjades tehakse esimeseks tingimuseks kodanikuks pääs-
mise puhul v a b a s ü n d i m i n e, ja see tingimus takistas
alati eestlasi kodanikkudeks saamast (Samson v. Him-
melstiern, Historischer Versuch über die Aufhebung der

Leibeigenschaft, lk. 22). Eestlased maaelanikud võisid seega ainult kaitsekodanikkude ehk jälle orjade liiki pääseda. Nagu Põhja-Saksa mereäärsetes linnades vendid kodanlistest peatoidusest ja kodanlistest ühingutest olid välja suletud, nii pidid ka Baltimaal mittesakslased, s. o. maa päriselanikud, tavaliselt mõlemast ilma jääma. Ei Riias ega Tallinnas (ka Tartus mitte) ei tohtinud käsitöölised mittesaksu oma õpipoisteks vastu võtta, ka ei tohtinud viimased kaubelda ega sakslasega kaubategemiseks ühineda, ei olnud luba mittesaksu ka gildesse võtta ega külalisenagi sinna viia (K. Höhlbaum, Beiträge zur Kunde Estl., lk. 66). Lühidalt: eestlased ei saanud linnades mingisuguseid õigusi; nad võisid ainult orjadena või heal korral kaitsekodanikudena seal viibida.

Siiski — orjusest vabadusele! see põhimõte on alati eestlaste hinges liikunud. Selle põhimõtte teostamise püüdu märkame Tartuski, kus niisama kui muis linnades orja-seisukorrast kaugemale pääsmise ukSED olid eestlaste eest suletud. Eestlaste visa hing püüdis sagedasti sellest sakslaste ehitatud hiina müürist üle kippuda, kui see kippumine ka tühi töö ja ajaviitmine näis olevat. Siiski uuendati ikka katseid. Sedaviisi algas heitlemine eestlaste ja sakslaste vahel linna-õiguste osaliseks saamise pärast, mis Tartus nii-ütelda 700 aastat kestnud ja nüüd alles eestlaste võidulepääsmisega lõppenud. Kuidas see võitlus Tartus kujunenud, sellest allpool pikemalt.

Tartus kestab eestlaste tagasitõrjumine linna-õiguste kättesaamisest, nagu öeldud, aastasadasid. Mõnikord panakse eestlastele tee üsna kinni, mõnikord kerkib vabamate olude valitsemisel kärbis teelt ja eestlased saavad kodaniku-õigusi. Paraku ei ulatu Tartu arhiivi dokumendid aega enne usupuhastamist. Venelased kandsid Tartus valitsusekepi tõstmisel 1558—1583 hoolt, et Tartu vanad kirjad kõige liha teed rändasid. Mujalt kuuleme ometi, et 1445 Tartus kodanikud Meyneke Kurky ja Villam Ilmatz elanud (Urkundenbuch X, nr. 121). Meyneke Kurky võiks niisama hästi soomlane olla. Oletades ometi, et soomlane 15. aastasaja esimesel poolel hõlpsasti Tartusse ei pääsnud, ei esine suuri raskusi Kurky = Kurgi eestlaseks pidamiseks. Ehk tarvitati sel ajal sarnase sõna nimetavas veel i-lõppu. Mehe nimi kuulus varemalt ehk Kurgi - Meyneke = Kurg - Meineke, kellest kodanikuks saamise puhul Meyneke Kurky = Meineke Kurgi tehti. Teine kodanik kandis ehk alguses nime Ilmatzu Villem; sellest tehti kodanikuks saamise puhul Villam Ilmatz.

Tartu linnavalitsuse arhiivist leidsin Tartu majade nimekirja Poola valitsuse ajast. Tähendatud nimekirjas puutus mulle silma, et 1582. aastal Laial uulitsal peale muude järgmised majaomanikud olnud: Pikk Laur, Niemets Paul ja Hans Tham. „Pikk Laur“ langeb tingimata eestlaste kilda. Niemets Paul võiks enam küsitav olla. Võimalik aga, et Niemeta Paul = Nimeta Paul tuleb lugeda. Niimets, Niimetsa Paul ehk Nimeta Paul räägivad igatahes eesti algupära poolt. Hans Tham — Hans Tamm ei taha eestlasest kaugele taganeda. Tallinnas esineb 1456 kaupmehe-sell Tam Pelkes (Urkundenbuch XI, nr. 609). Pelkes tuletab Pelgest meelde. Muidugi esineb see sugunimi veel mitu korda vanus kirjus. Kuna Tartu majaomanikul on Tamm sugunimeks, näib see Tallinna kaupmehesellil ristinime aset täitvat.

Tartu muid majaomanikkude nimesid 1582. aastast silmates ei puutunud mulle teisi eestikõlalisi silma.

Muidu tunnevad protokollid ometi venelaste päevilt ja Poola aja algusest mõnda eestlast. Tuletan kõige pealt meelde Mart Kuivlihat, kes 1554 Tartu kodanikuks saanud ja kelle kohta T. Christiani pikema uurimuse avaldanud. Selle eestlase asjus 1570—1585 peetud protsessis esineb mitu eestlast, kõige pealt Toomas Kottanick, kelle nimest juba võime otsustada, et ta kodanikuseisusesse kuulus. Peale selle tunnevad protsessi aktid ennenimetatud Pikka Lauri Pikk Laver'i nime all; siis veel Junte Hanssu, Zickiani = Sikk-Jaani, Tilke Hanssu ja Jan Letzenet. Viimase rahvus jääb küsitavaks, niisama, kes neist viimastest kodanikkude hulka on kuulunud.

Nimetatud olgu veel kangur Kurbitz Papa ja Toomas Krips, kellest mõlemast öeldakse, nad olnud kodanikud. Teisel puhul esineb see Papa Claves Kurvitz nime all. Vist selle Kurbitz Papa poeg Paep Kurvitz esineb „mittesaksa“ kodanikuna mitukümmend aastat hiljemini.

Samal ajal esineb eesti soost kirikuõpetajagi, nimelt Mattias Kemp ehk Kempe ja veerandsada aastat hiljemini Bartolomeus Gilde. Viimase kuulumist gildesse kuulutab juba ta sugunimigi. Kempist öeldakse, ta olnud undentscher Schneider — mittesaksa rätsepp ja saanud pärast eesti õpetajaks. Kui pärast Põhja sõda Ahrens võis Nõo õpetajaks saada raamatukõitja haridusega, miks ei võinud siis enam kui 100 aastat varemini samasuguse väikese haridusega Kemp ja Gilde Tartu eestlaste õpetajaks saada.

Vaevalt võis keegi Tartus maja omandada, ilma et kodanik oleks olnud. Seega olid varemini nimetatud

kolm Laia uulitsa majaomanikku tingimata Tartu kodanikud. Vist ei olnud need majaomanikud ainsad eesti soost kodanikud 16. aastasajal Tartus, vaid neid leidis rohkemgi.

Eesti soost kodanikkude kasvamine Tartus ei meeldinud ometi võimumeestele. Seesugusele nähtusele esinesid nad juba piire panema. 1591 astusid Tartu mõlemad gilded valju nõudmisega linnavalitsuse ette: „Mittesaksad (Undeutsche) ärgu saagu enam kodanikuõigusi, sest oma paljuse pärast võivad nad sakslastele hädaohhtlikuks saada (zum Verfange gereichen).“ Niisama esitasid gilded nõudmise, kaupmehed ärgu tohtigu „mittesaksa“ poepoisse pidada. Minu mõistmise järele ei käi nõudmine poepoiste asjus poesulaste kohta, vaid see puutub õpipoistesse. Taheti ära keelda mittesaksa sugu noormehi kaupmeeste juurde õpipoisteks võtta. Kaupmehe-seisusest taheti eestlasi nimelt eemale tõrjuda; seda tunnustavad niihästi Tartu kui mitme muu linna sellekohased määrused.

Tartu linnavalitsus võttis gildede palve peaaegu täiel mõõdul kuulda, määrates: „Mittesaksad ärgu saagu enam kodanikkudeks, peale käsitöölise, nimelt kangrute ja muude sarnaste. Poodides ärgu peetagu „mittesaksa“ poepoisse.“

Kodanikuks saamine ja kaupmeheks õppimine oli seega eestlaste eest kinni pandud. Siiski mitte koguni: alamate käsitööde tegijad, nagu kangrud, võisid edaspidigi eestlased olles kodanikkudeks pääseda. Ime küll, saksa kangruid leiti sel ajal koguni vähe; peaaegu kogu kudumistöö oli eestlaste käes.

22. märtsil 1601 määras linnavalitsus Südermannimaa hertsogi sellekohase eeskirja põhjal: Käsitöölised ja mittesaksad ei tohi õlut ega viina valmistada ega kumbagi müüa. Mittesaksa majaomanikud võivad ometi neli korda aastas pruulida. — Selle määruse järele võisid eestlased majasid omadeks nimetada kui ka kitsendatud pruulimiseõiguse saada, kuna mitte-majaomanikud eestlased õigusest ilma jäid.

Gildedele ei meeldinud see määrus, kuid parata ei võidud midagi, sest linnavalitsuse määrus seisis Rootsi võimumehe eeskirjade alusel.

1608 esinesid mittesaksad linnavalitsuse ees kodanikuõiguse nõudmisega. Nagu teada, oli 1591. aasta seadus seda õigust koguni kitsendanud. Sellegi pärast olid mitmed eestlasedki hakanud õlut pruulima ja viina ajama.

Linnavalitsus võttis palve harutusele, tingimuseks tehes: kodanikkudeks saada soovijad vandugu enne kodanikuvanne. Kolm meest vandusidki: Pulli Hans, Evert Hake ja Heinrich Lunge. Esimene neist langes kahtlemata eestlaste kilda; kes kaks teist olnud, jääb küsitavaks. Nimede järele otsustades peaksid mõlemad sakslased olema. Aga linnavalitsuse protokollid tunnistavad selgesti, kõik kolm olnud „mittesaksad“. Jääb järele oletada, et Hake (= haak) ja Lunge rootslased või hollandlased on olnud. Viimsele nimele anti ehk kogemata saksa keele kuju rootsi kuju asemel. Kuid mehed võisid saksa nime omandanud eestlasedki olla.

Varsti selle järel nõudsid gilde mehed uuesti keeldu, linn ärgu lubagu talupoegadel ja mittersakstel, kui nad kodanikud ei ole, alevis elades õlut pruulida. Linnavalitsus on nõudmisega nähtavasti päri olnud.

Jesuiitide tagakiusamised kasvasid Tartus. Vaenu said eestlased, said sakslased tunda. Enam eestlased. Neile tegid jesuiidid enam ülekohtu. Ülekohtu tegemist nähes astus Tartu ometi eestlaste eest välja. 1614 tegi linnavalitsus otsuseks saadikud Riiga saata paluma, et Eesti kodanikkudele lubataks Augsburgi usutunnistuse ja oma õpetajate juurde jääda. Muidugi ei palunud Tartu linnavalitsus ainult Eesti kodanikkudele jesuiitide vastu kaitset, vaid muilegi linnas asuvatele eestlastele.

Paar aastat hiljemini kitsendati jälle eestlastele kodanikuks saamise õigust. 1616 määras linnavalitsus: talupojad, kes voorimehed ega käsitöölised ei ole, ei pea kodanikuks saama. — Teiselt poolt peab mõnna, et kodanikuks saamine kehvale üsna raskeks ei muutunud. Ei osanud eestlane — talupoeg — käsitööd teha ja käsitöölisena meistriks saada, mõjus voorimehegi amet. Eestlane ostis hobuse ja vankri, hakkas voorimeheks ja võis voorimehena kodanikuks pääseda. Voorimehe-amet ei nõudnud suurt tarkust ega osavust. Ainult vähe varandust tarvitas kodanikuks pääsmine.

Poola valitsuse lõppu Tartus kroonib suur reaktsioon inimese-õiguste vastu: sakslased kerkivad üliinimesteks. 1624 anti määrus, et ainult sakslastele antagu kodaniku-õigus. Eestlased olid kodanlusest välja suletud.

Ka Rootsi aeg ei toonud alguses paranemist. Palju enam kasvas Tartu saksa kodanikkudel himu saksluse lippu õieti kõrgele tõsta. 1632, mil Gustav Adolf eestlastelegi

ülikooli-haridust soovis, esinesid Tartu kodanikud just kui pärisorjuse asutamise nõudmisega: nad panid linnavalitsusele ette, alevimeeste ja mittesakste pojad teenigu kodanikkude juures nagu muis Liivi linnades. Nagu sest nõudmisest võib oletada, teenisid mõnes Liivimaa linnas mittesakste pojad tahes või tahtmata linnakodanikkude juures. Tartu linnavalitsus avaldas seekord siiski rohkem kaugelenägevust kui kitsarinnalised kodanikud, viimseile vastates: linnavalitsusel ei olevat midagi selle vastu, kui alevimehed — enamasti eestlased — saadavad pojad kodanikkude juurde teenima, aga linnavalitsus ei või neid sundida, sest alevimehed ja mittesaksad ei ole pärisorjad!

Pea voolas nagu värskemad õhku kodanikkude ridadesse. 1634 võeti Pulli Hans koguni suure gilde liikmeks vastu. Pulli Hansust olen sellekohases kirjutuses (Eesti Kultuura III) pikemalt kõnelnud, sellepärast ei hakka ma ta lugu siin rohkem seletama. Aga juba järgmisel aastal, 1635, näikse nagu kahetsemine eestlasele Pulli Hansule antud õiguste pärast Tartu kodanikkude südamesse pesitama pääsnud. Eestlased tunnistatakse korraga gildedesse kõlbmatuks. Ometi sallitakse neid ühel tingimusel vastu võtta: nende esivanemad ja vanemad peavad „karva ajanud olema“ (angefangen abzuarten und sich ehrbar und bürgerlich verhalten haben) ja ausalt ning kodanlikult elama. Teise sõnaga: eestlasele mõõndakse ainult niisugusel puhul gilde-õigus, kui nad juba täiesti saksastunud, eestlane saksa kultuurisse täiesti sulanud. Gildesse pääsmiseks tehti peale selle tingimata sündimiskiri. Väikese gilde vennad võisid viina põletada ja müüa Suure gilde liikmetele või ka omas gildemajas, aga mitte muile. Suure gilde eesõigus oli õlut pruulida. Aga Väikesegi gilde liikmed võisid aastast määratud osa linnaseid õlleks pruulida, õlut kodus tarvitada, aga mitte poes müüa. Ülepea kuulusid käsitöölised Väikese gilde alla, kaupmehed, ametnikud ja muud suuremad mehed Suure gilde alla.

1635 peeti nõu koguni mittesaksa gildet asutada. Linnas leidis ju liiga palju gilde liikmeid mittesaksu. Viimasel ajal tuli Rootsi valitsuse all palju rootslasi linna. Seniseid gildesid taheti täiesti saksa vaimus ja saksa rahva tarvis alal hoida. Ajanõuded näitasid, et võimatu on eestlasteta linnas läbi saada. Sellepärast arvati heaks eestlaste heaks iseäralik gilde asutada. Kaugemale kavatsusest see eelnõu kahjuks ei edenenud. Iseäralik eesti gilde

oleks linnarahva edenemisele kõigiti kasu toonud. Kuna senised gilded eestlastele sulatusahjuks sakslusesse teenisid, oleks eesti gilde ainult eesti ehk mittedaksa ainetega jõudnud eesti iseloomu alal hoida ja eesti kultuuri edendajaks saanud. Paraku jäi eesti gilde paberile.

Viina ja õlut pidasid tartlased iseäranis oma pühaks maaks, õigem ütelda viina ja õlle valmistamist. Ikka ja uuesti kordasid nad määrusi, millega eestlasi eemale tõrjuti alkoholi valmistamast. Nii ilmus 1636 jällegi määruse kordamine, et mittedaksa soost gildevennad alkoholi valmistamisega ei tohi tegemist teha.

1639. a. kohta leidub märkus, et Hans Mickete poick Schlachter 240 taalri eest maja ostnud. Nimi Hans Mickete poick kuulutab selgesti ta eesti rahvusesse kuulumist. Kui nimele Schlachter veel juurde on lisatud, tähendatakse sellega ta lihunikuameti pidamist.

Kõigi kitsenduste peale vaatamata leidis 1642 ometi mittedaksu gildedes ja ametites. Selsamal aastal jaotati kodanikud saksa ja mittedaksa kogudusse. Mittedakstena esinesid sel ajal Tartus eestlased, soomlased, rootslased ja ehk mõni hollandlane ja shotlane.

Iseäralikkudel tingimustel sai 1643 talupoeg Bartheld Hans luba suurel viisil kaubelda. 1646 määrati koguni: „Pulli Hans peab saksa Suure gilde kodanik olema.“ Ülepea näitasid tartlased selle aastaja 40. aastail suuremat lahkust eestlaste vastu üles: mittedaksu võeti suuremal määral lihunikkude ja kangrute hulgast kodanikkudeks. Maks määrati neile ometi mitmesugune: 5—10 taalrit. Väljapoole ei jaksanud Tartu oma elanikkude õigusi küllalt kaitsta. Kastre mees Tõnis oli Tartusse asunud ja Tartus kangrutööd tegema hakanud. Kastre mõisa oli sel ajal kindralkuberneril päralt, kellelt Tõnis luba polnud palunud linna asuda. Tõnise asupaika Tartus teada saades hakkas kindralkuberner Tõnist tagasi nõudma. Tõnis katsus tõendada, et ta siin prii mees on, aga ta tunnistused esinesid liiga nõrkadena. Oleks tagasi nõudja keegi muu olnud, oleks ehk linn Tõnist kaitsnud, aga kindralkuberneril vastu ei julenud Tartu välja astuda. Tõnis anti kindralkubernerile tagasi (Vol. XVII. Act. publ. 6).

Selge pildi Tartu eestlaste kohta saame sest ajast, mil linn uuesti Vene valitsuse alla sai. Valitsuse käsul võeti Tartus 18. detsembril 1656 revisjon ette. Kõigi Tartu meessugu elanikkude nimed pandi kirja. Sellest veel olemasolevast nimekirjast leiame 58 „saksa“ kodaniku

nime, kellest kui mitte muud, siis ometi Pulli Hans eestlaste hulka langeb. Käsitöölise kirjas seisab 63 saksa. Neile järgnevad „mittesaksa“ kodanikud. Nende kui ka muude Tartu „mittesakste“ huvitava nimekirja panen siia üles.

Mittesaksa kodanikud.

Jakob Tixe (vist Tik).	Hans Lepp, kangur.
Hans Lettlandt (Lätlane?).	Heinrich Lettland, kangur.
Jürgen Lettland.	Jexsi Simon, kangur.
Hans Soinaste, lihunik.	Peter Korpack, kangur.
Nils Vapper, lihunik.	Hans Kivit, kangur.
Hans Mickite, lihunik (vist Mikita).	Paep Kurvitz (Peep Kurvits), kangur.
Simon Meggis, lihunik (vist Mägise).	Evert Harcke (Hark), kangur.
Hans Verve, lihunik.	Jakob Karkus (Karkur?), kangur.
Andres Meus, kangur.	Hans Karro, püssimeister.
Clas Meus, kangur.	Hans Joor või Goor, sepp.
Peter Levo, kangur.	Jacob Schlachter, püssimeis-
Hans Kubbias (Kubjas), kangur.	Daniel Santi, kangur. [ter.
Marcus Sock (Sokk) kangur.	Hans Santi, kangur.
	Reinhold Lesman, kangur.

Sugunimede järele otsustades võiksid „Lettland'id“ lätlased olla, Daniel ja Hans Santi (= Santti) tuletavad soome algupära meelde. Saksanimeline Schlachter tunnis-tatakse ometi „mittesaksaks“, niisama Reinhold Lesman; võiksid seega eestlasedki olla. Viimaste sekka peame vist Hans Joor'igi arvama.

„Mittesaksa“ kodanikkudele järgnevad linnas elavad „mittesaksa mittekodanikud“:

Jux Clas (= Juksi Klaas).	Tõnnis Wullenschlager.
Gocka Peter (= Koka Peeter).	Hinrich Lektor, puusepp.
Locko Jürgen.	Hinrich Krumbfuss, puusepp.
Villem Zimmermann.	Sussi Hans.
Andrei Zimmermann.	Tulga Peter, vangis.
Mats Krusloch (vist Mats Kruusiauk), lihunik.	Kersten, voorimees.
Hans Santehammer, pruulija.	Sulla Mats, puusepp.
	Matz Zimmermann.

Kuna kodanikud kõik juba sugunimedega esinevad, puudub mittesakstel mittekodanikel see tunnismärk suuremalt jaolt. Zimmermann'id tähendavad igatahes kutselist ametit. Kruusiauk on vist saksastatud Krusloch. Küsita-

vaks jääb, missuguse rahvuse liiki Santehammer, Wullenschlager, Lekter ja Krumbfuss arvata. Krumbfuss näib sakslaste pandud liignimi olevat. Wullenschlageri peak-sime tingimata saksaks pidama, kui ta „mittesakste“ nimekirjas ei seisaks. Ei või me Santehammerit ja Lekterit eestlasiks lugeda, siis peame neid hollandlaste, soomlaste, rootslaste hulka arvama.

Nüüd järgnevad alevi „undeutsche“ = mittesaksad:

Kassi Andres.	Isack Peter.
Otza Tõnnis.	Isack Mert.
Kassi Mell.	Kever (= Kõver) Jack Nielus.
Vaike Jack ¹⁾ .	Viso (= Viisu) Hinrich.
Hurta Jaen.	Kretzi Hans.
Sitta Abraham.	Kretzi Tootz.
Lambas Mert.	Tervent Clas.
Koyreke (= Kүүrak) Matz.	Tautsike Mert.
Lamba Jack.	Moritz Clas.
Jurack Jury.	Peter Salesky.
Ropso Jurgen.	Woytka Sopka.
Ropso Hinrich.	Umbliia Jurgen.
Jochim Jurgen.	Hans Kusick.
Umbliia Hans.	Shelza Evert.
Salvack Mell.	Shelza Clas.
Kallia (= Kalja) Petz.	Pobbi Jurgen.
Kallia Clas.	Villem Geska.
Viting Jürgen.	Griska Jaen.
Viting Hans.	Harria Hans.
Dolg Ivan.	Kyvack Hans, kangur.
Kassi Mattis, vangis.	Mell.
Käskjalg Peter.	Kyvack Jack.
Käskjalg Toots.	Kickever Rein.
Kallia Jaan.	Letti (= Läti) Peter.
Kicka Jurgen.	Mudda Todz.
Lay Simon Hans.	Nachzep (= Nahksepp) Niclus.
Künna Hans.	Nachzep?
Jarrusch, kingsepp.	Jack Tulkus.
Umbliia Simon, rätsepp.	Hinrich Tulkus.
Esko Zimmermann.	Sallo Jürgen.
Lamba Andres.	Sallo Hans.
Matthis, Poola rätsepp.	Sallo Mert.
Jochim Mattisohn.	
Wohla Maurits.	

1) Tihti järgnevates nimedes raske otsustada, kas Jack — Jaak või Jaen lugeda.

Roho Michell.
 Kasupsky (?) Mell.
 Rätzep (= Rätsepp) Jack.
 Punna Peh Jack (= Punapea
 Jaak).
 Jora Michell.
 Jurgen Woitka.
 Muddur Hans.
 Sorrickzep Mert.
 Thomas Soricksep¹).
 Verrisauna Andres.
 Pavel, voorimees.
 Südda Andres.
 Hans Krey.

Ratka.
 Nucka Mert.
 Hermas Jaen.
 Hauka Peter.
 Truncka Jaen.
 Letti Jaen.
 Muddur Jurgen.
 Hanni Han, puusepp.

Raeteenrid:

Christe Koch.
 Jochim Schultz.
 Hurta Jaen.
 Ruter Jurgen.

Alevimeeste nimekirjas esineb ainult üks vene-
 lane = Dolg Ivan. Poolakaid leidub vist rohkem:
 nende sekka tuleks arvata Peter Salesky, Woytka Sopka,
 ehk Poola rätsepp Matthiski. Lätlased on „Läti“ nime
 kandjad. Küsitavaks jääb Vitingi, Jarruschi, Ratka rahvus.
 Iseäralikuna esineb nähtus, et tõsiseid soome ja rootsi
 nimesid nimekirjas ei leidu, s. o. nimesid, millest kohe
 võiksime otsustada, et nende kandjad tingimata soomlased
 või rootslased. Muidu teame, et Tartus vähe enne linna
 langemist Poola valitsuse alla rohkesti soome naisi leidis.
 Vist teenisid nende naiste mehed Rootsi sõjaväes. Isegi
 soome kooli peeti 1650. aasta ümber Tartus. Peab ole-
 tama, et Rootsi valitsuse lõppemisega Rootsi ja Soome
 asunikud Tartust lahkusid, sest muidu peaks mõni soome
 või rootsi nimi neist ometi tunnistust andma.

Küsitavaks rahvuse poolest jäävad veel Shelza Clas
 ja Evert. Võimalik, et nimi ainult eksikombel nii võõra-
 näoliseks on tehtud. Vähemalt kõneleb ristinime paiguta-
 mine liignime taha nende kandjate eesti algupära poolt.
 Villem Geska ja Hans Krey kohta ei julge ma kindlat
 otsust anda. Võimalik, et meil siin tegemist on mõne
 hollandlasega ja šotlasega. 16. ja 17. aastasajal esines
 muude rahvuste liikmete kõrval meie maal šotlasi, hol-
 landlasi ja juute. Juudimaigulist nime me Tartu elanik-
 kude nimekirjast ei leia; sellepärast peame oletama, et isi-
 kuid, keda me sakslaste, eestlaste, soomlaste, rootslaste,
 poolakate ja venelaste nimekirja ei saa mahutada, vist hol-
 landlasteks või šotlasteks tuleb arvata.

1) Korra Sorricksep, teise Sorickzep. Vist Soriksepp lugeda.

Eraldi kirjas leiduvatest raetenritest tuleb Kochi ja Schultzi vist sakslasiks lugeda, kuna kaks viimast eestlaste kilda langevad. Ülepea avaldab Tartu alevimeeste nimekiri palju nimesid, nagu neid praegugi veel maal sagedasti kuuleme. Mõned alevimeeste nimed on koguni klassilised. Ülepea leidus 1656 Tartus 121 saksa kodaniku kõrval 27 mittesaksa kodanikku ja 15 mittesaksa meessugu isikut linnas ja 85 mittesaksa isikut alevis.

Poolteist aastat hiljemini, 17. mail 1658, võeti uus revisjon ette. Uue revisjoni aluseks on pandud 1656. a. nimekiri, kust surnud maha tõmmatud. Vaheajal juurde tulnud isikud on eraldi üles tähendatud. „Sakslaste“ sekka on Pulli Hansu poeg Mihkel lisaks tulnud. Uusi eesti kodanikke muidu ei nimetata.

1658. a. hingekirjas seisab nimekiri pealkirjaga: „Muud mittesaksa käsitöölised, talupojad ja alevimehed, kes endises nimekirjas puuduvad“:

Paep Henning.	Guska Jury.
Ivask Todz.	Hans Kosack.
Johan Pallast ? (raske dešifreerida).	Jeronimus Jaen.
Johan Litka.	Pruvell Jurgen.
Kudzi Hans.	Telzep Jurgen.
Käskjalg Priddo.	Pulkus Peter.
Matz Zimmermann.	Russi Jaen.
Juksi Simon.	Achama Peter.
Peter ja Hans.	Paest Michell.
Kyvack Peter.	Thomas Marro.
Rein Andres.	Arnick.
Hindrek Zimmermann.	Telzep Rein.
Mauritz Thomas.	Hans Visak.
Resa Hinrich.	Tara Peter.
Resa Hans.	Tara Jaen.
Resa Paap.	Mecko Jaen.

Johan Pallast, Johan Litka ja Hans Kosack jäävad rahvuse poolest küsitavaks. Kõik muud võiksid eestlased olla. Zimmermann jällegi kutseameti nimi. Telzep tuleb tingimata Tõllassepp või Tõldsepp lugeda. Marro vist Maru, Visak = Viisak. Isegi Taara Jaan ja Peeter esinevad ses nimekirjas.

Teisel nimekirja-lehel leidub veel isikute lisa:

Kurvitz Pertell.	Kubjas (midagi arusaamatut)
Puzep Hans.	Mert.

Mese Andres.
Kovvakülla Mert.
Tammistkülla Simon.
Russi Jaen.

Kallia Hans.
Sulla Mats.
Hans Kegga.
Jaen Sock.

See viimne nimekirja lisa sisaldab jällegi eesti nimesid. Puzep muidugi Puusepp. Kahel viimsel isikul seisavad ristnimed juba liignimede ees, Hans Kegga ja Jaen Sock, aga ei ole ometi tähendatud, et nad kodanikud olnud.

Järgmistel aastatel valitseb Tartus eestlaste vastuvõtmise kohta kodanikkudeks pea lahke käe-andmine, pea vaenlik vastuastumine. Meeleolu ses tükis muutus kodanikkude seas sagedasti.

26. jaanuaril 1676 võeti korraga 14 mittesaksa Tartu kodanikkudeks vastu. Nad vandusid vande ja maksid 3 taalrit kodanikumaksu. 1682 said kuus eesti kangrut kodanikuseisuse osaliseks. Järgmisel aastal jäeti alevimehed kahte jakku. Nad vandusid linnavalitsuse ees turul eesti keeles kodanikuvannet. Kodanikumaksu võeti 4 speetstaalrit.

Alevimeestele kodaniku-õiguse andmine pani linlaste pead pööritama. Saksa lihunikud panid nõudmise ette: „Abschaffung der undeutschen Kameraden.“ Nõudmise mõte oli vist: ärgu võetagu eestlasi enam lihunikkudeks. Võib olla, nõudsid nad selle ettepanekuga, et tänisedki eesti lihunikud ameti kaotaksid. Ometi ei võtnud linnavalitsus tarkade lihunikude palvet kuulda.

Nagu meie ajal tuletõrjujad oma harjutusi peavad, pidid keskajal kodanikud sõjalisi harjutusi pidama. Linna-kodanikud ja alevimehed ilmusid üheskoos harjutusele. Nagu näha, puudus harjutuste ajal meestel ühesugune ülikond, munder. Linlaste silma torkasid alevimeeste halvad riided. 5. mail 1693 nõudis väike gilde: mittesaksad eemaldatagu nende vennastusest (Undeutsche aus der Bruderschaft abzuschaffen). Linnavalitsuses istusid mõistlikumad mehed. Gilde nõudmise kohta seletas linnavalitsus: „mittesaksad“ võivad sakstega seltsis marssida, kui nad saksa riideid kannavad. Saksa riided avasid siis mittesakstele teed sakste sekka pääsmiseks.

Gildemehi ei vaigistanud linnavalitsuse vastus. Järgmisel aastal kordasid nad oma palvet mittesakste vastuvõtmise asjus. Gildemehed ei jaksanud suurt eestlaste hulka

eneste keskel seedida. Linnavalitsus oli seekord vähem kindlameelne kui enne; vastas ainult: ei taha mittesakste kohta mingisugust otsust teha. Ühtlasi tuletas ta gildemeestele meelde, et nad ise eestlasi vendadeks võtnud ja nüüd neist tahavad lahti saada.

1697 jäid vaesed tagurlased Tartus kimpu. Saksa korstnapühkija lahkus linnast, teist ametitundjat sakslast ei leitud. Mis nüüd? Häda sundis viimsel ajal tagakiusatud eestlaste peale mõtlema. Parem eestlane ametisse kui majad tuleroaks lasta saada. Hädasunnil võeti „mittesaks“ — vist eestlane — ametisse; aga tagurlased tegid lepingusse tingimuse: niika uaks kui sakslane saadakse. Ma ei leia märkust, kas ja millal vaesed rahvuslased edaspidi saksa korstnapühkija said.

Nagu näha, jäi sest saadik eestlaste vastuvõtmine kodanikkudeks vähemaks. 1701. a. protokollides leidub märkus, et Lohes Peeter ometi kodanikuks saanud.

Vähem kitsarinnalisust kui kingsepad, rätsepad, vooimehed jne., kes oma auväärt seisuses eestlasi ei sallinud, avaldas linnavalitsus, kes valmis oli tarbekorral eestlaste õiguste eest isegi välja astuma. Saadjärve talupoeg Puse (Puuse) Hans oli linna elama tulnud ja linnas kodanikuõiguse saanud. Ta pärihärra, üleleitnant Wrangel, nõudis, lugu teada saades, Puse Hanssu omale tagasi. Linnavalitsus ei pannud nõudmist tähele, seletades, et Puse Hans juba 3 aastat kodanik olnud.

Gadebusch kõneleb omalt poolt Puse Hansu lugu (Livländische Jahresbücher III, Anh. 281), juurde lisades: „See ja kõik muu, mis seni aastaraamatutes kirjutatud, tunnistab selgesti, et „mittesaksad“ Rootsi valitsuse ajal kodaniku õigust võisid saada.“

Vene valitsuse ajal katsusid Tartu gilded „mittesaksu“ kodanikuseisusest kõigest väest tagasi tõrjuda. 1727 määraski Väike gilde, et kangruid enam kodanikkudeks ei võeta, sest et need peaaegu kõik eestlased olid.

Maad võisid Tartu eestlased müüa. Raehärra Link ostis 30. aastail Kassi Hansult maad. 1739 määrati tingimuseks, igal Suure gilde vennal olgu oma maja. 1742 hakati nõudma, eesti kangrud korjaku kirikus kellakotiga vaestele raha. Ülepea oli mõnest ajast saadik „eesti kangruamet“ sisse seatud, kuid viimasel ajal vähenes kangrute arv „ametis“. Umbes selsamal ajal ilmus vali eeskiri, kõik kodanikkude emandad kutsugu tarbekorral saksa ämmaemandat appi. Kõvasti keeldi eesti

ammaemandate abi tarvitamine, vastasel korral ähvardati piitsanuhtlusega. Muidu nimetatakse veel, et 1740 ümber 42 mõisa-talupoega Tartus elasid. 2. novembril 1759 ilmus aga kindralkuberneri käsk, et Tartus, Pärnus, Valgas ega Viljandis ilma mõisniku loata talupoegi ei tohi teenima võtta.

Saksastatud eestlastega käidi 18. aastasaja esimesel poolel veel lahkesti ümber. Rätsepad Saalomon Selge ja Daavid Kuuse pääsid „v a n e m a t e k s“, teine Selge pääsis linnamuusikandiks. Aastasaja keskel hakkas eestlaste arvu kasvamine vanadele kodanikkudele jälle hirmu tegema. 1751 oli lukksepp Wackerfeld eesti õpipoisi võtnud; sellepärast tõusis tüli ja sekeldusi. Arvati, et eestlasil ei pea lubatama seesugust kasulikku ametit õppida. Isegi lihunikkude südamesse tungis eestivastane vaim. 1753. esinesid nad nõudmisega, ainult ausaid saksa poissa võetagu ametiõppijateks. Ma ei leidnud, kas lihunikkude nõudmisel tagajärgi oli või jäi see ainult nõudmiseks.

18. aastasaja esimesel poolel tehti ülepea Suurde gildesse pääsmine raskemaks, ei mitte ainult eestlastele, vaid isegi sakslastele. Korra tahtis näiteks lühikese nägemisega sakslane Tietz Suurde gildesse astuda. Ta oli enese Suure gilde venna lesega kihlanud ja arvas sel kui ka oma ameti põhjusel enesel õiguse olevat Suurde gildesse pääseda. Aga gilde lükkas palvekirja tagasi. Mitme kaebuse peale pääsis Tietz alles mõne aasta pärast Suure gilde liikmeks.

Alevimeeste nurin kasvas linnakodanikkude vastu. Alevimehed arvasid, et kodanikud liiga palju tööd nende kaela veeretavad. Kaebused anti riigivalitsusele ja linnavalitsusele. Linnavalitsus oskas linna seisukohta kaitsta. Tehti otsuseks kodanikkude vastu hässitajat K ü m m e l i H a n s s u tublisti karistada ja alevimehi lasta tööd edasi teha.

Ei või nimetamata jätta, et saksa linnavalitsus eestlastele palju liberaalsemat seisukohta avaldas kui gilded ehk kodanikud. Juba vanast ajast pani linnavalitsus eestlaste jaoks omad kirikuõpetajad ametisse, hiljemini ka köstrid, ja astus eestlaste eest jesuiitide tagakiusamise, ajal mehiselt välja. 17. aastasaja alguses peeti eesti kooligi. Kiriklikes ja kooli asjus kestis hoolekandmine eestlaste eest ka 18. aastasajal edasi. 1741 kuuleme, et linnavalitsus eesti koolile oma koolimaja muretsemise eest hoolt kandis, 1747 tahtis ta eestlastele uuesti oma koolimaja ehitada, aga mitme takistuse pärast ei edenenud ettevõte.

1754 nõuti laste sunduslikku kooliskäimist. Linnavalitsuse nõudmisel kuulutati kantslist, et iga vanem saatku oma lapsed kooli, niipea kui lapsed seks kõlbulikud („dazu tüchtig“). Viimne mõiste muidugi väga lai! Kool ei olnud ometi vaba, vaid maksuline. Iga lapse eest tuli 50 kop. raha, kaks sülda puid ja 1 1/2 küünlaid maksta. Puude hinda ärgu mõõdetagu meie-aegsete hindadega; sel ajal ei maksnud puusüld 15 kopikatki.

Eesti koguduse hoolekandjaid vabastati mõnestki muude linnaelanikkude kohustusest; neile lubati isegi kirikutorni all matusekoht.

Gildede vaen eestlaste vastu ei kohutanud viimaseid ometi tagasi kodanikkudeks kippumast. Hupel kirjutab (Topographische Nachrichten), et Tartus 1774. a. 3300 elanikku leidis, nende hulgas nii palju eestlasi, et need omad ametid (tsunftid) moodustasid. Ei jäänud ju eestlastel muud nõu üle, sest et saksa gildend neid enestes ei sallinud. Julius Eckhardt ometi tähendab: kodaniku-õiguse saamine oli nii raske, et 1719—1782 uuesti vastuvõetud kodanikkude arv Suures gildes 258 peale, Väikeses 415 peale tõusis. Suure gilde kodanikud pidid enamasti majaomanikud olema (Livland im achtzehnten Jahrhundert, lk. 513). Tartu seadused olid Riia seaduste jäljendus. Väike linn oli tarvilikuks arvanud õigusigi väiksemaks, kitsarinnalisemaks teha. Ei või Riigagi kodaniku-õiguse andmise suuremeelsuse poolest kiita. Sealgi keelati mitmel pool ära mittedaksu õpipoisteks võtta. Valgustuse-aastasajal andis Riia enam kui korra oma kivistunud keskaja-ilmavaadetest hiilgava eeskuju.

Lühidalt, kui ka kodanikud 18. aastasaja lõpupoolel eestlaste vastu enam vaenulikult üles astusid, võib linnavalitsuse auks tunnistada, et ta eestlastegi vastu katsus erapooletu olla. Ei oleks linnavalitsus õiget keskteed kõneldinud, oleksid eestlased 18. aastasaja lõpuni Tartus palju rohkem pidanud kannatama. Linnavalitsuse püüet, eestlastele õigust teha, ei saa endistel aastasadadel milgi kombel salata. Patriarhaalsel ajal pidas linnavalitsus eestlasigi oma lasteks, kuigi võõrasteks lasteks, kellele pea enam, pea vähem isa-armu avaldati.

1740 võeti Võnnust üks poiss Johan Galander kullasepa õpipoisiks. Poiss esitas kullasepa-ametile sündimiskirja: sakslane keele ja rahvuse poolest. Mõne aja pärast saadi aru: poiss rahvuse poolest lätlane. Isa oli ometi Võnnus kodanik, kaupmees ja kullasepp. Pärast Põhja-sõda ja katku oli isa Võnnu linna elama jäänud; kodanikke

oli vähe, isa avaldas igas asjas osavust ja sai jõukaks meheks. Poeg aeti Riist kullasepa õpipoisina ometi ära, sest et läti õpipoiss ametile häbiks olevat. Paremini ei läinud lugu selle Johan Galanderi pojaga. Johan Galander sai hiljemini Võnnu raehärraks ja astus sakslasega abielusse. Temagi poega ei tahetud Riiga meistriks vastu võtta, sest et isa läti tõugu olnud (Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde, 1911, II, lhk. 180). Tähendatud raamatust leidub veel muid lugusid tunnistuseks, kuidas sega-abielus saksa emastki sündinud lapsi sakste vääriliseks ei tahetud tunnistada. Tsunftid püüdsid eneste ümber hiina müüri ehitada, kust ükski ei pidanud üle pääsma. Kuid tsunftid pidid kõige oma kitsendustega nägema, et aja jooksul müür riigi sisse jäi ja tähenduse täiesti kaotas. Aeg kiskus tsunfti eesõiguste kantsid maha, tööstuses ei annud enam tsunft, vaid töö headus otsust, vabas võistlemises pidi igaüks oma mehisust ja töö tublidust üles näitama. Muistsed ilmavaated tööstuse alal rändasid kolikambrisse, töövabadus ei tunnud enam juuti ega kreeklast, vaid ainult töö tublidus ja odavus andis otsuse. Orjus kadus, vabadus algas, algas tööstuses, algas õiguste kättesaamiseks.

M. J. Eisen.

Talutuba

2

**kõrvaliste hoonetega XIX aastasaja viimasel poolel
Saunja külas, Jõeletme kihelkonnas.**

Õu. Elumaja ees on õu, mis vähe veerjas on karja-aia (lääne) poole. Õue peal kasvab muru, mille hulgas väga palju lõhnavaid kummeleid (kammeteed, *Matricaria discoidea* D. C.). Õu on umbes 45 ruutsülda suur.

Õue ümber on rohtaed (põhjas), aidad ning karjalaudad ja karja-aed läänes ja karjatänav lõunas.

Rohtaed. Rohtaed on umbes 70 ruutsülda suur. Siin kasvavad marjapõõsad, enamasti tikerberid, mõned põõsad sõstraid, aia ääres paar põõsast vaarmarju, kolm õnapuud, üks neist väga vana, tüükast umbes 2 jalga läbi mõõta, ja kuus-seitse kreegipuud. Põõsad on ritta istutatud, kuid suurt hoolt ei kanta nende eest, sest et põllutöö aega ei anna aia kallal töötada ja aiasaak on omale ainult „himu ära-ajamiseks“. Rohtaeda piirab õue poolt kolme lati vahele punutud kuusevarbadest aed, väljastpoolt aga hari-

lik teivaste vahele laotud roigasaed toeteivastega. Ilupuudest võiks nimetada kaht ühe kännu pealt kasvavat vahert rohtaia läänepoolse aia kohal, suurt kaske aida nurgal, sirelit (sirinat) rohtaia lõunapoolsel serval ja toomingat kesk aeda, kõõgi tee ääres.

Suvikõök. Rohtaia loodepoolses nurgas, silda kümme toast, on suvikõök, umbes poolteist silda pikk ja niisama lai. Kõõgi seinad on paekividest aiataoliselt üles laotud. Seinad on harilik auk mitmesuguste asjade pani-paigaks. Pealt on kõök pikkade ja laiade puulõhandikku-dega kaetud, mis pikuti ülevalt alla jooksevad ja niiviisi katusel seisavad, et neile alumisele küljele puukiilud sisse on löödud, millega nad harvade roovlattide taha kinni jäävad. Katuselaudade vahel on suured vahed, nii et suits vabalt võib välja tungida ja tarviline valgus sisse tulla, sest muud auku kõõgil ei ole, kui ainult eeskülge nurgast sisse käiv uks. Kõõgis keedetakse suvel. Selleks on tagu-mises nurgas tulease, mille kohal paja-ahelad ripuvad. On tarvis rohkem kui ühe pajaga keeta, pannakse hariliku tuleaseme kõrvale tarvilises suuruses kolm kivi ja siis pada nende peale. Kõõgis on mitmesugused kapad ning vannid ja nurgas kraejalgadel küürmold, kus sees enamasti laupäeval piimapütta, kirnused, lähkmeid ja teisi puust nõusid küüritakse; ka värvimata pingid, toolid, järeid saavad siin omale puhta välimuse. Talvel on küürimiskoht harilikult toas, suvel mitmel pool, kus soe vesi rohkem kättesaadaval. Kõõki tuleb teerada toa juurest läbi rohtaia, teine aida poolt aia äärt mööda. Kõõgi kõrvalt viib jalgteed üle mulgu alla koplisse, kus umbes 100 sammu eemal kuulus Saura allikas seisab, mis kuivadel aegadel tervele külale vett on annud.

Kõõgist vähe aida pool, suure vahtra all on laastu-maa. Siin on põletuspuud rahnudena või juba paras-pikaks valmis saetuna ja lõhutuna hunnikus. Kõik puulõhkumised ja raiumised, nagu äkkepulkade valmistamine, kärbitsate tegemine jne., sünnivad siin. Sellepärast on siin alati laasta, mis enamasti kõõgis paja all ära põletatakse.

Kõrvalised hooned. Otsekohe elutoa ees, silda kümme eemal, on aidad ja karjalaudad ühe katuse all. Nad on peenlastest palkidest ehitatud, ristnurkadega, õlgkatusega kaetud. Kõik ukсед niihästi aitadesse kui ka lautadesse on toa poole. Aidad on põhja pool, laudad tänava pool.

Aitu on kaks: vilja-ait ja riide-ait. Vilja-ait on otsmine. Ta on umbes 2 sülda pikk ja sama lai. Aidas on ühel küljel viljasalved, mis paksudest laudadest tehtud ja keskel ühe jämeda posti külge käivad. Teises ja kolmandas seinas on vilja- ja jahukirstud. Viimane on kaheks osaks jaotatud: suuremas pooles on rukkijahu, vähemas odra- tangud. Põrandal on siin ja seal mitmesuguseid astjaid, tünnisid, tündreid, kaste, mida tarbekorral kõiki võib täita. Ukse kõrval nurgas on mitmesugust vana rauakraami. Uks on madal, jalga 4 kõrge ja pea-aegu sama lai. All nurgas on kassi-auk. Ööseks keeratakse uks tabalukuga kinni.

Riideait on kitsam, sülda $1\frac{1}{2}$ lai. Siin on kerstud naisterahvaste ehteasjadega ja paremate riietega. Seina külge löödud varnade otsas ripuvad uuemad püha-päeva-riided, ülikonnad ja muud riidekraami, mida toas ei taheta hoida. Riide-aida uks on õige madal ja lai, nii et õige tublisti peab kummardama, kui sisse astuda. Uks käib puuhingedega (sagaratega) ja luku asemele pannakse temale pikk puu taha, mis vilja-aidast läbi seina pistetakse. Mõlema aida põrandad on laiadest lühikestest puulõhandikkudest ja lagi peenikestest ümmargustest palkidest. Vilja-aida põrand on natuke madalamas, mispärast ait kõrgem. Riide-aida põrand aga on kõrgel, alt toetatud aluspalgist, mis esimese palgikorra peal ja umbes jala kõrguselt tühi. Ukse ees on ka lõhutud palkidest trepp (mademed). Niihästi aitadel kui ka lautadel on umbes 5 jala laiune räästa-alune, mis uste-esist vihma eest varjab ja kus mõned asjad — põllutöö-riistad, mõned suured peerust korvid, käiamold aida ees ja loomasöödi-korv lauda ees varju leiavad. Vilja-aida ukse kõrval, otsa pool on väike laut, kus talvel sead sees; suvel, kui see sõnnikust puhastatud ja tuulutatud, pannakse sinna tihti piim ja piimanõud.

Aitade ja lautade vahel on kitsas, pea-aegu sülla laiune kuurialune, millest on tehtud väike, natuke üle sülla pikk lambalaut. Lambalauda ees on suurem katusega varjatud ruum. Siit aetakse heinu aida ja lauda lakka ja visatakse pärast neid maha, et loomadele ette anda.

Loomalaut on suurem, umbes 3 sülda pikk ja niisama lai kui aidadki, s. o. 2 sülda. Loomalaudal on kõrged kahe poolega ukсед ees, mis alt paar jalga lahti ja rehevāravate moodi sõlgpuuga, mille üle raudkramp pannakse. Laut on õige kõrge. Osa sügavust on sellest tulnud, et iga sõnnikuvedamise järele r ü ü s t a m i s e l osa mulda har-

kidega ja labidatega lahti kangutatakse ja põllule veetakse. Lagi on ümmargustest palkidest.

Laudal on kõrge kivist vundament, mille peal siis palkidest seinad. Aknaid ei ole; ainult tagumises küljes kesk seinaga on väike auk, mis talvel kinni topitakse. Kõik valgus peab uksest tulema. Tagumises seinas on seinaga ääres pikk sõim loomade jaoks, eesküljel ukse kõrvas samasugune, aga lühem, või jälle ainult nurgasõim, kuidas ruum nõuab. Talvel on ühel pool ust ikka vasika-aiad.

Loomad on kütkega sõime küljes kinni. Kütke otsas on enamasti p a n g, mis loomale kaela pannakse; vahest on kütke otsas kõiest kaelus, mis pööraga silmusest läbi pistes kinnitatakse.

Loomalauda otsas on veel sülla laiune ja vähe lühem sealaut. See on ruumipuudusel pärast juurde ehitatud. Sealauda uks käib pulgaga kinni, s. o. uksepiita on lastud ukse serva kohalt viltu auk, kuhu pulk pistetakse, mis ust kinni hoiab.

Lautade ees on karja-aed, umbes 25 ruutsülda suur, kus loomad jalutada võivad ja kuhu üleliigne sõnnik loobitakse, sest väikestes lautades on ruumi selleks liiga vähe, et terve aasta sõnnik kesale sõnniku veoni võiks sisse jääda. Karja-aed on õue poolt küljest rohtaiaga piiratud, mis talveks eest ära võetakse. Et loomad hooletuse pärast karja-aiast õue ei pääseks, pole karja-aiast mitte väravat, vaid mulk, millele kahele poole laudad pandud, et kergem oleks üle mulgu astuda. Aida eest läheb aga sisse kõrge künnisega uks, mille all kivid trepina. Karja-aiast läheb karitänava suurde tänavasse, mida mööda kari karjamaale aetakse.

Kaev. Karitänava ääres õue serval, sülda 6 rehealuse väravast, on suur vinnaga kaev, umbes 3 sülda sügav. Kaev on seest paekividega vooderdatud. Kaevul on laiad kandilised rakked, mis pealt katusena ehitatud. Tarvilikul korral kaetakse kaevu-auk luugiga kinni. Talvel maetakse kaevuluuk veel õlekotiga kinni, et külm ei pääseks kaevu. Pika lingu otsa on alatine ämber kõvasti kinnitatud. Kaev on kaunis kindel ja annab alati, ka kuivematelgi aegadel, perele ja loomadele tarvilisel määral vett. — Kaevu ümber on suvel mitmesugused astjad, vannid ja teised puunõud turbumas, et nad palava päikese käes ei kuivaks.

Kaevu kõrval, vastu karja-aeda, on haopinu; sinna veetakse haod enamasti talve jooksul. Iseäranis palju hagu tarvitab vilja kuivatamine rehepeksmisel.

Kelder. Rehealuse otsas, lõuna pool hagerikku, on maa sisse paekividest kelder ehitatud, sülda 2 pikk, 1¹/₂

lai, jaotatud süllapikkuse müüri-kahte osasse, — söögi- ja seemnekartulite jaoks. Mõlemad osad esinevad salvedena, kuhu saab väljast sellekohase augu läbi kartuleid otsekohe sisse lasta. Kabel pool ust on väiksemad salved kaalikate ja seakartulite jaoks (õige väikesed ja vahest ka tõbised). Ees on koda, keldri kael, mis talvel põhku täis topitakse, et külm ei läheks keldrisse. Keldril on maa peal ainult katus õlgedest, muu on kõik maa sees, paksu mullakorruga kaetud. Et lagi ei mädaneks, on see laiadest paatest tehtud. (Uuemal ajal on keldrile tehtud peale heinaküün, kuhu mahutatakse enamasti paremaid heinu, iseäranis põlluheinu, mis hoitakse hobustele kevadiseks tööajaks.)

Keldri eest läheb värav tänavasse, mille läbi pääsetakse suurele teele.¹⁾

G. Vilberg.

Suburgi perekond.

Kirjutanud Lilli Suburg.

6

Sel ajal tuli iseäraline, imelik juhtumine ette, mille läbi terve perekondlik elu oleks võinud tõusta ja Valdburg vististi Suburgidele päriks jääda, kui see oleks õnnestunud, aga — miks pidi kõik kadumisteed minema? Kust leiame vastust oma saatuse küsimuste peale? Ei kuskilt, ei kuskilt.

Suurejõe veski L-ded pühitsesid oma hõbepulmi ja palusid ka meid tulla sellest pidust osa võtma. Ei tea, mispärast vanemad ei läinud ja ainult meid, kaks vanemat tütar, sinna saatsid. L. oli teist korda abielus; mõlemast naisest oli tal üheksa poega ja üks ainus tütar. Teise abikaasa esimene poeg oli pulmadeks Moskvast, kus ta farmatseudina oli teeninud, koju tulnud. L-de pojad olid kõik üsna hästi koolitatud, kolm neist apteekrid. Neil oli siis ka kodanlik elukord majas. Nimetatud teise abikaasa esimene poeg oli Tartus studeerinud, kus Fr. T. tema kui vändralase oma seltskonda oli püüdnud ja seal oma „südame sädeme“ vastu vaimustusse õhutanud. Sest niipea kui me piduruumides natuke soojaks olime saanud, öeldi meile sealsete minijate poolt: „L-de pojad

1) Paremaks arusaamiseks oli eespool juurde lisatud joonis, mis näitab kõrvaliste hoonete asetumist elumaja ümber.

peavad ju Suburgide tütreid kõige kõrgemateks neidudeks.“ Ja ometigi saime seal nende noormeestega esimest korda kokku.

Peale hõbepulmi hakkas A. L. Valdburgis käima. Ta meeldis mulle kohe nii iseäraliselt — tuli mulle oma oleku poolest nii väga tuttav ette. Pani mind ühel kodusel pidul kohe nii iseäraliselt tähele, ja juba kolmandal koosolemisel küsis ta mult, kas ma mitte jälle Pärnu hea meelega elama ei soovivat minna, mispeale mina vastasin: „Ka maetult ei tahaks ma enam linna saada.“ — Kevadel rentis ta omale Vana-Vändra mõisa. Käis aeg-ajalt Valdburgis. Katsus mulle oma tundmusi küll „Kellalaulu“ salmides, küll muul viisil avaldada. Viimaks tuli veel ta sõber S., ka üks tema ülikooli-sõber, ütlyusega: „Kuidas peab üks mees veel näitama, et ta armastab.“ Ma pöörsin talle pahaselt selja. Ma olin väga kimbus. Ma armastasin teda. Mu selle-aegne päevaraamat on armastusesalmikese täis. Aga ma ringutasin oma käsi võimetus palves taeva poole: „Miks ei kosi A. Nettit! Missugune tubli passiv paar saaks neist ja meie kõik saaksime selle suguluse läbi omaväärilisse ringkonda — haritud eestlaste seltsi.“ Nii oleks ka läinud ja Suburgid oleksid tooruse kiusalt, hukatuse eest päästetud olnud. Aga — „nende veri ei mänginud vist kokku“, nagu eestlane ütleb, ja mina ei võinud, ei võinud! Vist Friedrichi pilt hirmutas mind eemale, kui Aleksander oma avaldustega mulle katsus ligineda. Veel mõnelt teiselt poolt tuli mulle kiusatust. Seal — tarvitasin juhust: ühe mu olnud koolilapse ema suri oma üheksandasse lapsevoodisse ära. Kui seda kuulsin, palusin vanemaid: „Lubage mulle õdede-vendade õpetamise tasuks kasulaps võtta.“ — „Kes sulle, noorele tüdrukule, last usaldab anda. Ja mina ei ole sulle lapse ravitsemise juures küll vähemakski abiks. Ainult oma viimase lapse asjad võin sulle anda, muud midagi.“ Läksin ja tõin lapse ema kirstu juurest enesele. „Nüüd ometigi saavad kõik aru, et mul üksindajäämisega tõsi taga on, ja ei tule mind enam kiusama.“ — Sel ajal oli Fr. suuskooli lõpetanud ja otsis maale arstikohta. Kust ta teada oli saanud, et Vändrassen kihelkonna-tohtrit taheti võtta, ei tea ma, aga sinna ta tuli ennast pakkuma. Kui sellest kuulda sain, kirjutasin päevaraamatusse: Aleksander mõisa rentnik, Fr. kihelkonna-arst ja mina seal vahel oma kasulapsega! Ei, seda ei jõuaks ma enam läbi võidelda. Õnneks olid mõisasaksad kuulda saanud, et noor arst ka Suburgidega tuttav oli — kuidas võidi teda seal mõisnik-

kude seltskonda vastu võtta! Ja noor arst kukkus valimisel läbi. Varsti peale seda kolis ka A. Pärnu, kus ta apteegi asutas ja ühe rikka kaupmehe tütre kosis. Leian päevaraamatust selle kohta: „Nii kindel see meeste armastus ka on: võivad ümber pöördes kohe teise kosida.“ Aga süda valutab veel kaua ta järgi — ei ole tänapäevani, kus juba üsna haua äärel seisan, veel täitsa rahulik. Suur südame mõistatus: tõrgub vastu ja igatseb siiski.

Ka õel Anettel oli üks tõsine austaja, keda Väandra „noorhärnad“ eemale tõrjusid. Siber ei olnud nende arvates mitte veel küllalt kaugel. Täbar lugu oli seal selle poolest, et isake seal vahel palju pahandust sai. Noormees, ausast haritud perekonnast, oli maamõõtja; mõõtis Valdburgi maad, kohendas ta piirid ja takseeris ta väärtust. Sealjuures tegi ta aga suure eksituse: pani mõne põllutüki kõrgema hinna alla, kui ta tõepoolest väärt oli; mõisa ametnikud luiskasid aga härrale ette, nagu oleks asi just vastuoksa — nagu toimetaks noormees, revisor, tulevase äia kasuks. Sealtsõidid tülid.

Mõisa esimene pärija, A. v. Ditmar, oli oma pillamise ja prassimisega viimati niikaugemale jõudnud, et võlgnikud ähvardasid mõisa käest ära võtta. Ta müüs mõisa siis parem enne pankrotti langemist ühele rikkamale mõisnikule ära. Sellelt ostis aga teine vend, kes õnneks rikka juudi soost naise leidis, mõisa tagasi. Sel kombel sai mõisa omale uue peremehe. Südame poolest kõva, halb mees Fedi von Ditmar ei olnud. Ta ei piinanud oma talupoegi rahanõudmistega, lükkas maksu-tähtjad lahkesti edasi, pistis mõnigi kord käe rahakoti järele tasku, kui ta mõnda vaest meest juhtus hädakoorma all nägema ägavat. Elas ka oma perekonnaga enamasti mõisas. Selle härraga oleks ka Suburg üsna hästi läbi saanud, kui esimene ise enam oleks oma põllumajandust tunnud ja sellepärast mitte väga kõrvapuhujate mõjualune poleks olnud.

H. D., esimese härra kuulus teener, sai oma koha kätte. Nüüd oli tal julgust Suburgi teist tüdart kosida; sai aga muidugi tubli korvi. Töötas oma lahkete kõrtsisõprade ees: tema tahtvat selle eest muretseda, et sellest majast ükski tütar mehele ei pea saama. Ehk tal küll esimest järku vale keel suus oli ja laimamiseks hästi tuim südametunnistus, siiski ei tahtnud tal see sõjakäik korda minna. Leidis viimaks teise tee, kuidas oma saadanlikku sihti kätte saada, seda perekonda, millesse teda vastu ei võetud, hävitada: ta hakkas vaese vana perekonna-isa haigust tarvitades teda oma koduse eluõnne rikkumisele häs-

sitama. Aga sellest kõigest edaspidi. Vaheajal tuli veel palju sündmusi, mis aegamööda saatuselainete harjale kuhjusid, nii et perekondliku elulaevukese oma alla matsid.

Õde Anette hakkas tagakiusamiste all kannatama, ja et järgmine õde Julie emal talituses juba tubliks abias oli, läks ta ära Venemaale Kurski linna koha peale, mis üks tuttav neiu talle sinna muretses. See lahkumine sünnitas nimelt meile, kahele õele, suurt südamevalu. Olime kodus käsikäes töötades üksteisele õieti liginenud, nii et üks teise toeta enam ei arvanud elada võivat. Tundsimel ka esimesel lahusolemise ajal nii elavalt üksteise kurbtusi ja rõõmusid aimduses kaasa, et tihti kirjad tee peal üksteisest mööda sõitsid küsimistega: kas sul koha peal mitte pahan dust ei ole olnud, kas sa mitte jälle haige ei ole? nägin sellekohast und jne. Ometi jääb tõeks, et aeg kõige parem haavade parandaja on; nii harjusime siis ka meie lahusolemise pikkamisi ära ja läksime erinevates oludes elades aegamööda oma ilmavaadete poolest nii lahkuminevat teed, et noorem õde vanema rahvuslikust meelsusest ja võitlemistest selles piirkonnas enam aru ei saanud ja seda „jahtimist“ koguni põlgamagi hakkas. Sai ta ju kohe kõrgeseisuslistesse perekondadesse kodukoolitajannaks, kus oma rahvust välja paistagi ei tohtinud lasta, kui kohta ei tahtnud kaotada. —

Meil tulid kodus hõõrumised õpetajaga. Esiteks raha tagasinõudmise läbi, sest et kirikhärra maksu-tähtaegu omale kõrva taha üles ei kirjutanud ja Suburgil rahatarviduse hädad juba kasvasid. Teiseks pani mamma vastu, oma karjalapsi — tal käisid iga talv 2 last koolis — veel Pumbioja kõlbmata kooli saata, kus koolmeister, vist üks endine mõisa aidamees, päris tohujaak ja naine päris joodik ning liiderlik oli ja nende lapsed, muidugi nälja pärast, koolilaste leivakotta ja lihakarpi sid vargsel viisil tühjendasid. Käisime Sokolovskile niiviisi peale, et ta koolmeistri kõrvale saatis ja tema asemele noore, tulisevaimulise Mats Tõnissoni tõi, kes Aleksandri kooli õitsele tõstis. Mina aga, see õpetajale vastupanemise kirja kirjutaja, langesin vaenualuseks, nimelt veel selle järele, kui kiriksandile eesti keele küsimusis ninna olin karanud. Tema, suur tark, julges ühes saksakeelses jutluses kindla sõnaga tunnistada, et koolitatud eestlastest olevat see päris totter upsakus, et nad oma rahvust hakkavat taga ajama. Eesti keel olevat nii vaene sõnadest ja mõistetest, et temas iialgi teaduseraamatuid ei võidavat kirjutada, ja ilma nendeta ei jõudvat ometigi keegi rahvas oma iseseisvusele jne. Tule-

tasin temale siis kirjateel meelde, kuidas ka saksa keel ladina ja pärastpoole prantsuse keele karkude najal ja toel oma kultuuriteed alganud, kuidas praegugi nimelt saksa kõrgem ilukirjandus võõrakeelsetest sõnadest kubiseb. Nii võivat ennast ju ka eesti keel esiotsa mõne võõra keele sõnade abil edasi aidata jne. Terve paki vaidluskirju olen kahjuks ära põletanud — nüüd oleks võinud neid päris naljakas lugeda olla. (Hoia Ronk oleks neist „Postimehes“ tõesti kohased salmid loonud.)

Ühel ilusal talvapäeval tulid kaks noorherrat sõites Valdburgi trepi ette. Kõrvalises maanurgas elavaile inimesile sünnitab säherdune juhtumine majas ikka elevust; nii ka Valdburgis. Kes nad olid? Tuppa tulnuist tundsi me ühe ära. See oli kaugelt sugulane, Põõravere mõisa kirjutaja L., kes meile oma kaaslase härra Leopold Jannseni Tartust esiteles. Härra Jannsen õppivat Põõravere krahvi valitseja juures põllutalitust ja soovivat meie majas tuttavaks saada. Muidugi võeti teda kui vana J. V. Jannseni poega suure lahkusega vastu ja kostitati sõbralikult. Korraga, keset huvitavat jutuajamist, langes ta sohva peale kangetesse krampidesse pikali maha. Muidugi mõista ehmatas ta seliega majaanikka koledasti, ja noormehele, kes ta oli Valdburgi toonud, oli säärane juhtumine rohkeks meelepahaks. Teisel hommikul sõitsid nad tervelt minema. Aga umbes paari nädala pärast peatas Jannsen oma vooimehega jälle meie trepi ees. Seekord kohvri ja kompsudega. Ta olevat Põõraverest, kus talle kogunigi ei meeldivat, ära tulnud ja paluvat, et Suburg ta oma õpilaseks võtaks. Ehk küll meie isa talle seletas, ta põllumajandus olevat siin selleks liiga väike ja lihtne, et ta siia õpilase võiks võtta, ei saanud ta temast lahti. Jah, oleks hr. Jannsen Väandra mõisa ta juurde tulnud, lugu oleks teine olnud. — Olime noormehega üsna kimbus. 14 päeva elas ta üsna rahulikult meil, ei mõtelnudki äraminemise peale. Ei oleks seda liiakski pandud, — olid vanemad ju alati lahked võõraste vastuvõtjad; aga Leopold Jannsenil oli palju ka vana Jannseni upsakusest küljes. Ta püüdis ainult meie, tütarde seltsis viibida, meiega tühja naljajuttu ajada, ei midagi tuumakamat jutu-aineks võtta. Majaisaga ei teinud ta vähematki tegemist. Ja tea mis meie mamma-kene tema pilkudest oli välja lugenud; ta hakkas teda tütre Julie pärast kartma, ei lasknud Juliet enam meie seltsi kohvigi jooma tulla. Suure suuga laitis vend nimelt öde „Lollat“, kuidas see ennast ainult „Aula“ jaoks siidi ja sametiga ehtivat, kuna ta vendadest vähe-

matki ei hoolivat, kas neil ka midagi elurõõmuks olevat või mitte jne. Vaene haige poiss! Alles pärast saime kuulda, missugune suur joodik Leopold J. oli ja et isa teda just joomise pärast ühest kohast teise, kuni viimati mõisa põllumajandust õppima oli viinud. Mis pidi aga seesugune poja ühest kohast teise vedamine aitama, kui tal isa veri soontes ja isa eeskuju silme ees oli.

Umbes paar nädalat oli Leopold meilt ära, kui ma Leopoldi õe Lydia käest kirja sain, milles ta oma venna järele küsis ja mulle suure kirjeldamisosavusega oma venna Juliuse, üliõpilase, surma kirjeldas — ta olevat kartserist uulitsale alla hüpanud ja kohe surnuks (kui see mitte peksuhirmul isa eest ei sündinud). Olin Lydiale ennem kooli-õelises usalduses ta venna Leopoldi asjus kirjutanud, mille peale ta mulle väga ülevalt alla oli vastanud; andsin talle ka nüüd õieti lühikese vastuse.

XI.

Veel enne Jakobsoni tulemist tärkas minus üks tundmus elusse, ühe iseäralise juhtumise läbi, ja see oli mehe ainu-õiguse kohutav tunne. Pean selle loo siin küll täielikult ära jutustama, et minust selgesti aru saadaks.

Mu vanemad olid senini päris eeskujulikku abielu elanud — ainult ajuti isa purjus oleku läbi selles eksitatud. Lasen üht võõrast vana leske kaupmehe prouat kõnelda, kes meil paar aastat järgemööda suvitamas käis, esiti suures Vändra mõisas, siis alles asutatavas Valdburgi karjamõisas, meie päris kohal. Ta tunnistas: „Tõesti. niisugust eeskujulikku abielu-paari ei ole ma näinud. Kuna mees oma välimist majapidamist nii korrapäraselt juhib ja toimetab, valitseb naine sisemist majatalitust targu ja osavasti. Vahetevahel istuvad nad nii armsasti leplikult koos nõu pidamas; pea toimetab mees naise, pea naine mehe heaksarvamise järele. Ei kuule iialgi teineteisele valjut pealekäämist ega jonnakat vaidlemist. Siin majas valitseb tõesti aristokraatlik vaim.“ Seda ei tunnistanud mitte aga ainult see proua, seda tunnistasid mitmed meie enam haritud tutvatest. Ja seda elu tuli põrgu alkoholi võimul purustama! Selle võim pörutas ka minu silmad ainu-õiguse kohta lahti.

Meie majast umbes $\frac{3}{4}$ versta eemal, suure Pärnu tee ääres, Vändra-Tori piiril, seisis suur Sikana kõrts, milles kahe suure valla mehed, nimelt tee sillutamise ajal, purjus peaga kadeduselahinguid pidasid. See kõrts sai meie

põrguks. Oli kruusavedamise aeg ja meil seoti linu müügiks pundadesse. Sidumist toimetati sel ajal väga hool-
sasti, maksti siis kaalu eest ka 85—90 rubla. Toodi osa-
vaid sidujaid isegi Pärnu lina-aitadest — nii meilegi, kuni
meie saunatuppa tubli linasiduja Piibu Jaan oma naisega
elama asus. Tubli mees oli ta töö kallal, aga koletu
purjutaja ja, nagu välja tuli, oma naise südamega piinaja.

Ühel laupäeva-pealelõunal, kus pooled linad veel
siduda olid, mis teisel nädalal linna pidid viidama — nad
olid juba ära ostetud, — niisugusel laupäeva-pealelõunal
tuli Jaan papa käest raha saama, sest naisel olevat midagi
poest tuua; pood oli aga mõni süld pealpool kõrtsi. Papal
ei olnud õnnetuseks peenemat raha kui kümnerubla-tükk,
mis ta Jaanile ainult selle tingimusega andis, et see seda
raha ka tõesti oma naisele näitaks ja ise ka jälle õhtuks
tagasi oleks. Jaan lubas kõik Jumala nimel, keda nii
mõnus on petta, sest et ta ju kohe kuuldavalt ja nähtavalt
tõrelema ei tule. Seda arvas muidugi ka Piibu Jaan. Sest
nii kui ta tagumisest uksest välja oli pääsnud, hiilis ta
majade tagant ümber nurkade minema, ilma et ta ennast
naisele oleks näidanudki. Ta ei tulnud laupäeva õhtul
ega pühapäeval tagasi. Esmaspäeval peale lõunat tuli
vend Karl, kes juba papa kõrval pool peremehena töötas,
minu juurde ja palus: „Ole nii hea ja tule meile appi:
sina mõistad ikka joobnutega ümber käia, ehk tuleb vana
Piip sinu kutsumisel kõrtsist ära. Meie papaga oleme
juba mõlemad teda kutsumas käinud, ta ainult uriseb vastu,
ei mõtlegi aga tulemise peale — ja meie jääme linadega
üsna jänni. Praegu on aga kõrts küll sillutajaid täis, ehk
võtad enesele mõne teise ligi.“ — „Võin minna õnne kat-
suma; lähen üksinda: mulle ei tee keegi midagi.“ Panin
veesaapad jalga ning ilma kohaselt, mis päris vihmane ja
porine oli, riided selga ja läksin.

Kui kõrtsi jõudsin, oli juba videvik käes, kõrts tee-
tegijaid tungil täis. Hädavaevalt tungisin lärmitsejast kogust
eestoas läbi tagumisse, letikõrvalisse tuppa, mis mitte vähem
täis ei olnud. Ja mis nägin ma kohe seal? Üks mees
rõomas neljakäpakil põrandal teiste jalgade vahel ümber,
oigades ja urisedes. „Jaan!“ hüüdsin ma teda ära tundes,
„mis sul viga on? mis sa siin teed?“ Ta tundis mu ära.
„Ah, Lilli-preili, ah teie! Kaheksa rubla olen ära kaotanud
või on nad mult selle ära varastanud. Kaks rubla jõingi
ära, kaheksa sidusin suka sääre sisse, püksisääre panin
peale, pastlanõõridega kinni ja heitsin saksa tuppa puhkama.
Kui äles ärkasin, oli raha kadunud! Oh, oh, oh! see

hulk raha!" Kohkusin kuni südame põhjani ära, vaese naise peale mõeldes, aga laususin üsna lahkelt: „Noh, õnnetus see on, aga sinna ei saa nüüd enam midagi parata; ega sa seda ka enam siit inimeste hulga seast üles ei leia. Lähme parem koju ja hakka uut raha teenima. Sa ju tubli töömees, ja lina jäid sul ka pooleli siduda!" Sel puhul oli tal alkoholi-aur peast natuke lahkunud. „Jah, teil on õigus, lähme. Aga enne peate minuga klaasi õlut koos ära jooma — kõrtsinaine, veel pudel õlut, nii-palju kopikaid mul veel on.“ — Inetu silmapilk tuli ära võita: rāpase klaasi sisse valati õlut, mida ma ülepea suhu ei kannatanud võtta; Jaan oma päris porise suuga võttis sellest enne lonksu, siis pakkus mulle ja vahtis mulle näkku, kas ma ka tõesti joon. Et mitte kurjust ja toorust lõkkele ärritada, kuidas ei pea jätkust nende vastu tihti elus südamesoppi alla rõhuma, lahke näo taha ära peitma. Tõstsin klaasi ainult silmakirjaks suu äärde, aga hakkasin ise kelmidest linadekõitjatest, kes kiva ja rāmpsu pundadesse pakkinud, jutustama. Jaan hakkas oma õiglust ning osavust kiitma ja unustas minu joomise üsna ära. Kahmas klaasi järele ja jõi ise kõrtsinaiselega pudeli tühjaks.

Eks nüüd minema. Kutsus veel üks ja teine kaastundlik teda troostiks klaasi võtma, nii et mees jälle päris purju jäi. Teda kättpidi hulkadest läbi vedades, kus mõnegi võmmu kogemata kuklasse sain, jõudsi viimaks, küll tunni aja järele, kõrtsist välja. Õues oli pilkane pime ja sadas seenevihma. Võtsin päris ta käe alt kinni ja talutasin teda teed mööda edasi. Aga tema jonnima: viite mind valeteed mööda tea kuhu. Koduteel peab tuul vastu puhuma, siin puhub aga kõrvalt. Mees tikub tagasi, komistab kraavi veerel. Suure vaeva ja ettepatramisega sain ta viimaks V. teevarule, kust meile ka tõesti tuul vastu puhuma hakkas. Tervel teel katsusin temale, kus ta vahet pidamata oma kahju kahjatses, ette rāakida, et ta oma alati peavalu kannatajale naisele mitte kohe raha kadumise eest ei rāagiks: naine võiks selle üle nii kohkuda, et jälle haigeks jääks. „Oh, ei rāagi; kust siis.“ Lõpuks pidime mööda põlluvahelisi kraavikaldaid käima, sest et sõidutee liiga porine oli. Seal tuli põikkraav ette, sügava segase veega, mille üle laud oli pandud. „Anna käsi siia, ma aitan su siit üle.“ — „Küll ma hüppan,“ sai ta vaevalt mahti õelda, kui ta juba keset kraavi oli, nii et virts tal üle pea pritsis. Ei jõudnud naeru tagasi hoida, kui teda, vana sopakaru, nüüd kraest kinni võttes kraavist välja pidin tirima.

Koju jõudnud, astusin temaga ühes tema tuppa sisse, et näha, kuidas naine teda vastu võtab. Mis seal nüüd näha ja kuulda sain, oli see, mis mus „naisküsimuse“ elusse põrutas. Niipea kui vana Piibu karu uksest sisse astus, müras ta naisele vastu: „Kaheksa rubla varastasid kuradid mu püksi- ja sukasäärest ära, kui saksa toas magasin. Kurjategijad need kõrtsimehed ja -naised — muude käes mu raha ei ole.“ Naine, kes rahast ülepea midagi ei teadnud, vahtis, keset tuba seistes, mehele pärani silmil, sõna lausumata otsa. „Anna pink, aita mu jalad lahti võtta.“ Naine tegi, mis mees käskis, vana purjus karu nõudis. Partsti pani see naisele oma sopase kápaga pähe. „Tee ruttu, mis sa nii kohmetanud oled!“ Vaene ori ei saanud ju sopaseid pastlanõõrisid nii ruttu sõlmedest lahti. „Jaan,“ ütlesin ma tasaselt noomides, „mis sa kõik lubasid ja mis sa nüüd teed?“ Naine tõi ahjust sooja suppi, pani lauale. Mees nihkus pingiga laua äärde ja võttis lusika kätte, aga ei saanud suppi suhu, — käsi värises. „Mis sa vahid, sööda mind! Sa oled mu naine, pead mind teenima, mu käsku täitma.“

Ma läksin tasa uksest välja, saatsin mäelt kaks poissi sauna juurde valvama, et vana Jaan oma naist, kui see piinatud loom pärast ka oma suu lahti teeb, maha ei löö. Poole ööni oli ta müranud, kuni naine pärast toast ära kadunud.

Ta viib raha ära kõrtsi, teenib kurja ja tuleb koju, teda, hirmul ja südamevalus ootavat naist piinama — temale oma pea, mõistuseta pea, orja-pere-mehe õigust üles näitama. Sedaviisi annab kirik just toorusele, ülekohtule võimuse kätte. Ausameelised, haritud südamega abielu-paarid, nagu meie vanemadki olid, ei tarvita seaduseparagrahvisid, nende armastajatesse hingedesse on nende elu eeskirjad kuldtähtedega üles tähendatud. Aga just nende tooreste vägimeeste pärast peavad laulatusevormelid, mis üht inimest teise peaks seavad, muudetama. Sain nüüd korraga aru sellest naiste nõudmisest, mille üle väljamaa kirjadest olin lugenud. Ja kuidas pidin pärastpoole veel täit elukorda lõhkua a i n u - õ i g u s e kole-dat võimu tunda saama! Piibu Jaani tragöödiast saadik ei ole naisküsimus mu hingest mitte enam kustunud — ta on aegamööda tugevamaks tõukejõuks mu eluteel saanud.

Vist oli see aastal 1873, kui kuulda saime, et oma raamatute läbi juba kuulsuseteele astuja C. R. Jakobson Vändraste oma vennale, kes sinna vallakirjutajaks püüdis

saada, keda aga kihelkonnakohus tema eelkainud protsessi pärast ei tahtnud ametisse kinnitada, toeks oli tulnud. See sõnum rõõmustas meid Valdburgis väga. Õed Julie ja Laura, kes hiljuti uued vokid olid saanud, hakkasid oma vaimustuses peenikest pehmet villast lõnga Jakobsonile sokkide jaoks ketrama. Töötasid nii nobedasti, et peagi 3—4 paari (ei mäleta just selgesti nende arvu) peenikesi pehmeid sokkisid valmis said, mis nad rahvamehele anonüümselt kätte saatsid tähendusega, et tal ta okkalisel eluteel pehmem oleks astuda. Ei kulunud „rahvamehel“ kaua aega uurimiseks, et kingituste saatjate nimesid leida. Suburgide perekond oli niihästi vanemate kui ka tütarde, ülepea oma elukorra ja seisukoha läbi Vändras tähtis. Kust mujalt kui üksnes sealtpoolt võis niisugune tähelepanemine Jakobsonile osaks saada. Muidugi tuli suurilma viisakusega haritlane ennast selle perekonnaga ligemalt tutvustama. — Tutvusest kasvas peagi sõprus ja ühevaimulised hakkasid ühist sihiteed raiuma — kangelane mehiselt, nõrgem tema najale toetudes.

Jah, Jakobsoni ilmumiselega tõusis elutaevasse nagu uus päike, mis uued elusooned tuksuma, uued allikad voolama pani. Nimelt oli perekonna vanem tütar, kes maja sisemise elu „kesktoimkonnaks“ oli jõudnud, nagu saatusest sellele sõprusele ette valmistatud, ta hing nagu oleks teadmata selle ootel elanud. Ideede idud olid tarkama lõõnud, kärner pidi tulema, kes neid kasvama ravitses. Ei olnud aeg, ei olnud eluolekud küll selle järele, et raudse tahtmisega mees seal mõnda suurt, viljarikast puud oleks jõudnud kasvatada — ta isegi langes selleaegsete ülevõimude ohvriks, liiga vara, alles liiga küpsmata —, aga siiski seadis ta nõrkusele tugesid, lõi kasvule päri oleva ilma, vastava õhkkonna.

Jakobsoni uudised ei toonud aga perekonna-elusse mitte rahu, vaid mitmekülgseid rahunusi. Mõnus ja armas seltsiline lasteilmas, aga oma ilmavaate ja arvamiste raudne kaitsja. Mis olid ka meie suurest ilmast lahus elavate hüpoteesid tema kogemuste ja suurema teaduse varal valminud mõttekujude vastu? Aga siiski ei antud meie poolt vaidlemistes kergesti alla. Nii võtsime kõige pealt — mis eesti elule kõige tähtsam oli — „Eesti Postimehe“ politika sõelumise alla. Leidsime jaolt heasüdameliselt, jaolt vanameeleliselt (papa) vabandust mõnele Jannseni tegumoele, mida Jakobson aga ei tahtnud maksta lasta — millega mamma enamasti nõus oli. „Ah,“ ütles mamma, „ma tunnen seda va' kerglast ja silmakirjalist „Jentsenit“ ta lapse-

põlvest saadik — mis võib niisugusest mehest tublit ja tõsist loota.“ Noh, mammake ei võinud Jannseni olevusega, selle „laste- ja rahvanuuditajaga“, ära leppida. Ja ta esimene tütar on vist väga palju oma emahinge omadusi pärinud, et ka tema mõnes asjas, kus tõe ennast paiste alla ära püüab peita, andeksandmist ei taha leida. „Räägitagu mis tahes, aga täie südamega rahvamees Jannsen ei ole,“ kinnitas ta ikka. Mina aga arvasin: ta oleks seda täielikumalt olnud, kui tal enam teadmisi oleks olnud. Tema plats oleks olnud: kõstrimaja ja raamatute kirjutamine. Ometi peame tunnistama nüüd, kus meil suurem ülevaade oma rahva kultuuri teekäigu üle on: Meil läks Jannsenit, ka nii kuidas ta oli, meie kirjanduse alustajat, isa, tarvis; ilma tema eelkäimiseta ei oleks ka C. R. Jakobson politikas oma kohale jõudnud — tal oli tarvis vastast, kellega ta oma jõudu võis mõõtma hakata. Jüst nende kahe mehe, orjapõlvest välja kasvanud Jannseni ja enam vabaduses valminud Jakobsoni vaidluste läbi sai mõnelegi arusaajale selgeks, mis eesti rahva nõuded ja püüded pidid olema ja millele ta vastu pidi panema, millest lahkuma, kui ta korra inimsuse väärilisele iseseisvusele tahtis jõuda. Nii siis: meil läks Jannsenit, meil läks Jakobsoni praeguse aja võitude jaoks tarvis. Saatus teab ikka ka mõnikord, kuidas ta oma võitlusekäikusid inimeste osadeks ära jaotab.

Õdedest olen juba eespool tähendanud, kuidas nad rahvameest juba enne, kui nad teda isiklikult olid tundma õppinud, austasid, aga ka oma vennast, meie pool-pere-mehest, tahaksin väikese lookese jutustada, kuidas ta oma eestlust sakste ees püüdis üles tunnistada. Ma saatsin ta Pärnus kord ülemõpetaja Jürgensonile kirja viima. Jürgenson oli hea inimene; tütarlastekoolist olen ma tema juures leeris käinud ja julgesin nüüd talle kirjalikult mõned küsimused usu asjus ette panna, millede peale vastuseks sain, ma tulgu ta juurde, kui linna juhtun tulema, siis vastavat ta mulle mu küsimuste peale suusõnal, kirjalikult ei olevat tal võimalik seda teha. Noh, selle ülemõpetaja ette astub mu vend eesti keeli teretades ja oma asja ära rääkides. Õpetaja küsib: „Ju te ikka ka saksa keelt räägite?“ — „Jah, räägin, aga ma olen eestlane.“ — „Teie olete aga saksa majas, ja viisakus nõuab, et teie selle maja keelt räägiksite, kui teie seda tunnete.“

Seesama õpetaja seisis mõni aasta pärast seda, kui ma oma kasutütrega juba Pärnu olin elama asunud, konsistoriumis, kus minu peale imelik kaebtus oli tõstetud,

minu eest. Asi oli järgmine: Pärnu eesti õpetaja Bergwitz oli vähitõbes suremisel haige ja sai eestikeelseid tooreid mõnitusekirju. Sõordude tütreid, kes oma vendade, üliõpilaste, pealt süü tahtnud ära käända, ütelnud Bergwitzile: „Need kirjad on kirjutatud -Lilli Suburg, see suur politik, Jakobsoni sõber, kes Pärnu on elama asunud; seda teame kindlasti.“ Missugusel vormil see valekaebtus konsistooriumis ette toodi, seda ei ole ma teada saanud, aga kuidas õpetaja Jürgenson seal minu eest seisnud, räägiti mulle sõna-sõnalt ära. „See ei ole Lilli Suburgi tegu, selleks tunnen ma teda liiga hästi ja tean, et temale niisugune toores tegu, üht inimest, kes juba surmavoodil lamab, veel näägutada, omane ei ole.“ Viimati leiti ka kirjajakirjutajad üles ja mina võisin Pärnus eksitamata edasi elada.

(Järgneb.)

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Suomen Muinasmuistoyhdistys — Finska Fornminnesföreningen: Suomen Museo — Finskt Museum XXVII—XXVIII, 1920—1921. Helsinki, K. F. Puromiehen Kirjapaino O.-y. 1921.
- Zeitschriften und Sammelwerke, Handapparate und Sammlungen von Dissertationen und Programmen über neuere Philologie. Angeboten von der Buchhandlung Gustav Fock, Leipzig (Schlossgasse nr. 7—9, Markgrafenstr. nr. 4—6). 24 lhk.
- Lõuna-Vepsa Häälik-ajalugu. Lauri Kettunen. I Konsonandid. Tartu 1922, Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B II, 2. 139 lhk.
- Kogermann-Männik-Mahlstein: Looduseõpetus. Ühtluskooli IV õppeaasta. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 208 lhk. Hino 150 marka.
- K. R. Veski ja J. Grünthal: Aritmeetika I õppeaasta. Tehted kahekümne piiris ja täiskümnelistega saja piiris. Teine täiendatud trükk. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 144 lhk. Hind 65 marka.
- K. R. Veski ja J. Grünthal: Aritmeetika II õppeaasta. Tehted saja piiris ja täissadadega. Teine trükk. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 96 lhk. Hind 55 marka.
- Ernst Seton Thompson: Tito. Lugu ühest preeria emahundist. Kogust: Preerialoomad ja nende saatus. Piltidega. Tõlkinud Ella Treffner. Lastekirjandus nr. 4. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 55 lhk. Hind 60 marka.
- A. P. Netshajev: Mere tegevus. Tükike maakera elust. Tõlkinud ja täiendanud J. Rumma. Piltidega. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1922. 52 lhk. Hind 60 marka.

C. Noorsõo jutukirjastik.

- W. Bonsels: **Mesilane Maaja**. Tõlkinud Richard Roht. E. Järve illustratsioonid. Hind 120 mk.
- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid**. Tõlkinud Ants Oras. Hind 50 mk.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused**. Tõlkinud Julie Rõks. Nat. Mey illustratsioonid. Hind 40 mk.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused**, I osa. I lugu: **Kuninga sõrmus**. Tõlkinud E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustratsioonid. Hind 90 mk.

D. Ajaloo-kirjandus.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika**. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mk.; II anne: hind 110 mk.

E. Sõnastikud.

- Dr. F. J. Wiedemann: **Eesti-Saksa sõnaraamat**. Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusega varustanud A. Saareste. Hind 800 mk.
- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina eestikeelne sõnastik**. Hind 35 mk.
- Matemaatika sõnastik**. Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. Hind 50 mk.

F. Mitmesugused.

- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules**. Hind 75 mk.
- Palamuse kihelkond**. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
- K. Ramul: **Ihu ja hing**. Psühholoogilised loengud. Hind 50 marka.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel**. Hind 30 mk.
- Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja XVI (1922). Hind à 200 mk. aastakäik. Tellimishind 1923. aastal on 300 mk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud**: I—IV, VI—IX à 50 mk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuid on käesoleval ajal

a) trükkis: Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat; Tartumaa, I osa koguteosest „Eesti“; Eesti rahvalaulud, Dr. Hurt'i ja teiste kogudest; Kodumaa õistaimed; J. Aho: Valkne meri; V. Hugo: Pariisi Jumalaema kirik; J. Jõgever: Eesti muinasjutud koolidele; A. Kivi: Seitse venda; Cervantes: Don Quijote; J. Verne: 80-ne päevaga ümber maailma; K. E. Sööt: Rahva lauluvara; L. Kettunen: Lauseliikmed eesti keeles; J. Kunder: Eesti muinasjutud; Scott: Ivanhoe; B. Shaw: Inimene ja üliinimene.

b) osalt trükivalmis, osalt valmimas: E. Öpik: Päike uemate nurimiste valgusel; A. Reinwaldi luuletused; M. Veske laulud; H. Balzac: Šagraan-nahk; Marryat: Tüürimees Tubli; Anna Haava luuletused; A. France: Le manequin d'osier; Payot: Tahte kasvatusesest; Eino Leino: Simo Hurt; G. Maupassant: Vee peal; Wells: Maailmade võitlus; J. London: Kui jumal naerab; B. de Saint-Pierre: Paull ja Virginie; Lewis-Sinclair: Main Street; Fr. R. Kreutzwald: Viru lauliku laulud; Schiller: Wilhelm Tell; Shakespeare: Hamlet; Aho: Panu; Scott: Talisman; Koidula: Luuletuste kogu; Lamb: Shakespeare draamade ümberjutustused; Dumas: Kolm musketeri; L. Koidula: Säärane mulk; L. Suburg: Liina; Shakespeare: Suveõõ unenägu; J. V. Luce: Saaremaa juturaamat I ja II; L. Koidula: Ainuke; Pakkala: Lapsed; J. Verne: Saladuslik saar; Flaubert: Salammbô; L. Koidula: Enne ukse lukutamist; L. Suburg: Maarja ja Eeva; Jak. Tamm: Kirjatööde kogu II; Zola: Germinal; V. Hugo: Hernani; E. Aspe: Anna Dorothea; P. Loti: Islandi kalurid; A. France: Kui jumalad janunevad; Goethe: Noore Wertheri kannatused; Goethe: Egmont; Dante: Uus elu; Edda; A. Strindberg: Üksi; M. Cervantes: Novellid; A. Järnefeldt: Isamaa; F. Herczeg: Paganad; Eesti avalikud tegelased.

c) otsitakse tõlkijaid järgmistele töödele: S. Petõfi: Valik luuletusi; W. Shakespeare: Kuningas Lear; V. Korhonen: Metsas ja õues; A. Lydecken: Tähtede ilmas; Lehtonen: Soome muinasjutud; Strömgren: Astronoomilised miniatüürid; V. Nernst: Maailm; W. Shakespeare: Macbeth; Rolandi laul; Jensen: Müüdid, jahid ja teised jutud; Jensen: Jääliustik; Ibsen: Keiser ja Galilealane; Shakespeare: Julius Caesar.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk.,
1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk.,
1923. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühikordne) liikme-
maks 2000 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi
asjaajamise büroo ja kirjastusladu
asub Tartus, Jaani tän. nr. 26.

Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9—3.